

Beata Nowacka

Glosy do

Szachinszacha

Ryszarda Kapuścińskiego

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Z nieukrywanym zainteresowaniem przeczytałem pracę prof. Beaty Nowackiej, upatrując w niej swego rodzaju próbę de-konstrukcji czy może raczej re-konstrukcji *Szachinszacha*, książki, która niegdyś widniała (może wciąż widnieje?) w spisie lektur studentów iranistyki.

Glosy do *Szachinszacha* traktuję jako ważną rozprawę dotyczącą mechanizmów konstruowania wiedzy, wydobywania znaczeń w gąszczu informacyjnego i politycznego chaosu, jaki ogarnął Iran w czasie rewolucji. Przyznaję, że poczyniona przez autorkę uwaga, że osią książki jest obcowanie nie z faktami, ale ze źródłami wiedzy, wzbudza zaciekawienie przerażające się wraz z lekturą w fascynację. [...]

Za szczególnie istotne uważam również przedstawienie i eksplorowanie „zagubienia” reportera w świecie faktów, wydarzeń, co skłania mnie do zestawienia zaproponowanych opisów z pracą Charlesa Kurzmana *The Unthinkable Revolution in Iran*, w której autor proponuje zerwanie z retrospektywną analizą rewolucji islamskiej na rzecz opisów jej „przeżywania” w czasie, gdy się działa. Do zaproponowanej przez Kurzmana refleksji *Szachinszach* nadaje się idealnie. Słusznie autorka podkreśla wielogłosowość rewolucji i spory między rewolucjonistami, zwłaszcza krytykę wizji zaproponowanej przez Chomejniego dokonaną przez ajatollaha Szariat-Madarięgo.

Książka prof. Nowackiej stanowi ważny przyczynek do szerszych, porównawczych badań poświęconych rewolucjom oraz sposobom, w jaki były opisywane, a nawet dyskursywnie konstruowane. W tym sensie nie dotyczy ona jedynie reportażu i samego Kapuścińskiego. Wskazuje bowiem na możliwości kryjące się w typie interpretacji, który z powodzeniem można określić za antropologami „opisem gęstym”.

(z recenzji wydawniczej dr. hab. Marcina Rzepki)

**Glosy do *Szachinszacha*
Ryszarda Kapuścińskiego**

Beata Nowacka

Glosy do *Szachinszacha* Ryszarda Kapuścińskiego

Konsultacja iranistyczna

Mateusz M. Kłagisz

Recenzent
Marcin Rzepka

Mojej Mamie

Wprowadzenie

Nie powinno nikogo dziwić, że spośród ludzi Zachodu to właśnie Polacy tak dobrze rozumieją Iran i jego naród, skoro znakomitą książkę o rewolucji islamskiej z 1979 roku – lepszą niż wszystkie tomy spłodzone przez autorów nie tylko zachodnich, ale nawet irańskich – napisał Polak, którego teksty nieustannie mnie inspirują. Mam oczywiście na myśli Ryszarda Kapuścińskiego¹.

Hooman Majd

Może pan [...] otworzyć *Szachinszacha* na dowolnej stronie, wskazać fragment, a ja powiem, co jest błędnego albo nieścisłego².

Abbas Milani

Dwie opinie o *Szachinszachu* wypowiedziane zostały mniej więcej w tym samym czasie przez Irańczyków, prawie równoletków, pochodzących z zaможnych i prominentnych rodzin, które zdecydowały się wykształcić synów w Europie i Stanach Zjednoczonych. Hooman Majd i Abbas Milani są dziś cenionymi znawcami problematyki irańskiej – pierwszy pracował między innymi dla „The New York Timesa”, „The New Yorkera” i „Newsweeka”, drugi od wielu lat jest wykładowcą akademickim. Obaj są autorami ważnych publikacji poświęconych ich krajowi. Życiorys każdego z nich jest ponadto mocno naznaczony zdarzeniami opisanymi w *Szachinszachu*: Hooman Majd to wnuk ajatollaha Mohammada Kazema Assara i syn dyplomaty pracującego dla ostatniego szacha; Abbas Milani był w latach 1975–1977 wykładowcą na Uniwersytecie Teherańskim. Aresztowany przez SAWAK (irańską tajną policję polityczną) za lewicowe poglądy trafił do więzienia, gdzie odsiadywał wyrok wraz z przyszłymi przywódcami Islamskiej Republiki Iranu. Obaj mieszkają i pracują w USA.

Tak znaczące różnice w wypowiedziach wybitnych znawców Iranu o *Szachinszachu* na pewno świadczą o przyjęciu przez nich różnych kryteriów wiarygodności, obydwie opinie winny być jednak traktowane ostrożnie. Nieprzypadkowo wypowiedź Majda jest w równym stopniu afirmatywna i gołosłowna.

Pochodzi przecież ze wstępu do polskiego wydania jego książki. W pochwalnej frazie wyraźnie pobrzmiwa zatem echo typowej irańskiej kurtuazji. Inaczej jest z Milanim. Ten zapytany przez Artura Domosławskiego o faktograficzną rzetelność *Szachinszacha* wskazuje w nim kilka nieścisłości, ale podkreśla, że błędy są liczne, skoro można je znaleźć na każdej stronie tekstu. Okazuje się więc, że metoda powoływania się na autorytet bywa zawodna: zawsze znajdzie się przecież inny autorytet, a rozeznanie w gąszczu błędów ważnych i nieważnych, zamierzonych i przypadkowych bywa czasochłonne i skomplikowane, wymaga też podjęcia solidniejszych badań, często obejmujących różne obszary językowe.

Książka Kapuścińskiego rzeczywiście nie jest wolna od błędów; co ważne, pewne nieścisłości są w niej nawet zaprojektowane. Zresztą perfekcyjny reportaż o rewolucji islamskiej, pisany na gorąco i publikowany w ukazujących się co tydzień odcinkach, byłby raczej trudny do pomyślenia. Należy ponadto pamiętać, że religijny charakter tego przewrotu okazał się dużym zaskoczeniem dla świata, a ruch Chomejniego długo cieszył się poparciem międzynarodowych elit intelektualnych, zwłaszcza francuskiej lewicy³. Co więcej – sama możliwość wybuchu rewolucji islamskiej wydawała się nierealna. Dobrze uchwycił to Charles Kurzman, który dwadzieścia lat później określił ją jako „unthinkable revolution”. W swej książce udowadniał, że zgodnie z naukowo-społecznymi wyjaśnieniami w ogóle nie powinna się ona była wydarzyć⁴. Opisanie samej – trudnej do wyobrażenia – rewolucji musiało być dla reportera nie lada wyzwaniem, nie mniejszym zresztą niż zdobycie wiedzy o ówczesnym Iranie. Można sądzić, że w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku informacje o tym kraju nie były łatwo dostępne, skoro Kapuściński uchodził za znawcę Iranu i bywał zapraszany przez środowiska iranistyczne jako ekspert na spotkania akademickie. Na jednym z nich był obecny (jeszcze jako student) Marek Smurzyński, przyszły współautor znakomitej *Historii Iranu*⁵, który wybrał się na spotkanie z reporterem, bo – jak twierdził – „W ogóle nie znaliśmy tego kraju i byliśmy bardzo ciekawi, jaki jest”⁶. Reporter zmierzył się więc z tematem, który był jeszcze słabo rozpoznany i nieoczywisty nawet dla specjalistów, tematem, do którego sam nie miał okazji dobrze się przygotować.

Korespondent Polskiej Agencji Prasowej

Możliwość wyjazdu do Iranu pojawiła się w życiu Kapuścińskiego dość nieoczekiwanie. Gdy wieści o rewolucji dotarły do Europy, kierownictwo Polskiej Agencji Prasowej postanowiło wysłać tam swego korespondenta. Specjalista od krajów Ameryki Łacińskiej, któremu pierwotnie zaproponowano wyjazd, najzwyczajniej obawiał się tej podróży i miał na korytarzu Agencji powiedzieć o tym Kapuścińskiemu. Ten natychmiast zdecydował, że wybierze się do Teheranu w zastępstwie kolegi, choć Iran nigdy wcześniej nie znajdował się w orbicie jego dziennikarskich zainteresowań⁷. Przypomnijmy: w latach 1962–1972 reporter intensywnie poznawał Afrykę i Amerykę Łacińską jako korespondent Polskiej Agencji Prasowej. Po powrocie z Ameryki Łacińskiej porzucił etat w Agencji, ale nie zdecydował się już na powrót do „Polityki”, z którą kiedyś współpracował. Zaczął wykładać na Wydziale Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, okresowo współpracował też z miesięcznikiem „Kontynenty”. W styczniu 1974 roku na stałe związał się z „Kulturą”, słynącą wtedy akurat ze znakomitych reportaży; w tygodniku gatunek ten uprawiali między innymi Barbara Łopieńska, Stefan Kozicki, Edward Redliński, Janusz Rolicki, Joanna Siedlecka i Teresa Torañska. Kierownictwo czasopisma zgodziło się na nieformalną umowę z Polską Agencją Prasową – mogła ona okazjonalnie korzystać z usług sprawdzonego korespondenta, jeśli zapewniała finansowanie jego podróży. Każda strona tej umowy sporo zyskała: tygodnik – wielkie, cieszące się dużą popularnością reportaże, jak *Trochę Angoli*, *Trochę Etiopii* czy irański *Katharsis*, PAP – sprawdzonego korespondenta do obsługi istotnych bieżących wydarzeń, sam Kapuściński zaś – możliwość zagranicznych wyjazdów bez zobowiązań, jakie ograniczały etatowych pracowników Agencji.

Okres współpracy między trzema „instytucjami” zaowocował licznymi wyjazdami zagranicznymi Kapuścińskiego, między innymi do Indii, na Bliski Wschód, Cypr, do Meksyku, Iranu i Afryki (Angoli, Somalii, Nigerii, Ugandy, Mozambiku, Zimbabwe, Kenii, Tanzanii oraz Etiopii i jej ówczesnych prowincji: Erytrei i Ogadenu), serią korespondencji często trafiających na pierwszą stronę „Kultury”, przede wszystkim zaś – istną erupcją najbardziej znaczących tekstów reportera. W okresie od 1975 do 1980 roku autor opublikował

Chrystusa z karabinem na ramieniu, Jeszcze dzień życia, Wojnę futbolową, Cesarza i większość *Szachinszacha* (drukowanego w „Kulturze” w 1979 roku – zob. tekst w ramce na s. 13). Planował przygotowanie przynajmniej dwóch kolejnych reportaży – poświęconych mechanizmom przewrotów polityczno-społecznych i pokoleniu Związku Młodzieży Polskiej. Potrzeba pisania, tak dotąd spętana bieżącymi zobowiązaniami korespondenckimi, mogła się wreszcie wyzwolić spod ich dyktatu. Od tego momentu twórczość Kapuścińskiego wyraźnie rozszczepiła się na dwa, z czasem coraz bardziej autonomizujące się, nurty. Jeśli zideologizowany, porządkujący i wyjaśniający stosunek do świata będzie jeszcze jakkolwiek obecny w jego tekstach, to wyłącznie na piętze użytkowego pisarstwa dziennikarskiego, w rutynowych korespondencjach przesyłanych do Agencji, które zaczną się odtąd wyodrębniać i usamodzielniać w postaci rozmaitych form wypowiedzi eksperckich (wykładów, wywiadów, komentarzy do współczesności)⁸. W twórczości literackiej będzie odtąd interesować Kapuścińskiego głównie poszukiwanie własnych narzędzi interpretowania świata.

Depesze

Dwutorowość pisarstwa Kapuścińskiego widać wyraźnie, gdy weźmie się pod uwagę depesze, które reporter przysyłał z Iranu, zwłaszcza gdy czytać je równoległe z *Szachinszachem*. Różnicę można dostrzec na przykład w doborze bohaterów. W książce są nimi zwykli Irańczycy, którzy prawie wcale nie pojawiają się w agencyjnych korespondencjach. Odwrotnie jest z ówczesnymi aktorami irańskiej polityki (jak Beheszti, Bani-Sadr czy Bazargan): ich działania są w depeszach szczegółowo omawiane, choć w reportażu bywają oni zaledwie wspomniani. Szczególny jest przypadek głównego oponenta Chomejniego – ajatollaha Szari’at-Madariego, który należy do polityków najczęściej przywoływanych w korespondencjach. Oto na przykład w „Tygodniowym Biuletynie Specjalnym PAP” z 12 grudnia 1979 roku (nr 2125) Kapuściński szczegółowo omawia koncepcje polityczne dwóch „najwyższych osobistości w irańskiej hierarchii szyickiej” i podaje, że Szari’at-Madari był jedynym ajatollahem, który 1 lutego nie przybył na lotnisko w Teheranie, by witać Chomejniego wracającego z emigracji.

Szari'at-Madarego uważano za polityka prozachodniego, zwolennika oddania władzy w ręce świeckich, pozostawienia na tronie szacha, który miał być jedynie monarchą tytularnym. Mocno ścierał się z Chomejnim w kwestii nowej konstytucji, oddającej całą władzę w ręce imama. Uważał, że należy zachować demokratyczną wersję ustawy zasadniczej z 1906 po usunięciu z niej jedynie artykułu o monarchii. Po zajęciu w październiku 1979 roku ambasady amerykańskiej ajatollah Szari'at-Madari trafił do aresztu domowego, gdzie pozostał do śmierci w 1986. Kapuściński niewątpliwie miał świadomość, że ajatollah był wielkim graczem rewolucji islamskiej, a mimo to słowem nie wspomniał o nim w swej słynnej książce. Najważniejszą ikoną rewolucji – tak to zresztą później zapamięta historia – uczynił Chomejniego.

Kolejną wyrazistą różnicą dostrzegalną w porównaniu obu pisarskich rejestrów Kapuścińskiego jest kwestia opisu okupacji ambasady amerykańskiej. Ten istotny kryzys międzynarodowy, który był głównym powodem powrotu polskiego reportera do Iranu, właściwie nie jest wspomniany w książce. Stanowi zaledwie nikłe tło dla samotnej sylwestrowej, nieco absurdalnej wędrówki dziennikarza po opustoszałym Teheranie. Reporter mija wówczas „spalone kino, spalony bank, pusty hotel i ciemne biura linii lotniczych”⁹, kupuje torebkę orzeszków u jedyne go człowieka, którego spotyka tej nocy na drodze, i zatrzymuje się na moment pod ambasadą amerykańską. Przed bramą widzi dwóch skulonych wartowników, w głębi dostrzega oświetlony budynek, w którym spodziewa się ujrzeć zakładników. „Ale mimo że wpatrywałem się w okna, nikt się w nich nie pojawił, żadna postać ani żaden cień” (Sz, s. 151) – mówi zrezygnowany. Zdarzenie opisane jest tak, że dominuje w nim poczucie pustki, osamotnienia i bezradności, a głównych uczestników irańskiego dramatu można łatwo przeoczyć.

Tymczasem w okresie od początku grudnia 1979 do końca lutego 1980 roku, kiedy reporter przebywał w Iranie, sprawa zakładników stanowiła główny temat depesz przesyłanych przez Kapuścińskiego z Teheranu do Polskiej Agencji Prasowej. Już tylko lektura tytułów tych korespondencji zamieszczanych wtedy w „Tygodniowym Biuletynie Specjalnym PAP”¹⁰ daje wyobrażenie o skali zainteresowania ich autora tym tematem: *Iran: Bilans czterech tygodni* (TBS, nr 2124, z 8 grudnia 1979); *Niebezpieczeństwo wojny domowej*

w Iranie (TBS, nr 2125, z 12 grudnia 1979); *Kryzys USA–Iran. Sprawa zakładników* (TBS, nr 2127, z 19 grudnia 1979); *Kryzys USA–Iran. Kontrowersje w sprawie okupacji ambasady USA* (TBS, nr 2129, z 29 grudnia 1979); *Stawka irańska* (TBS, nr 2132, z 12 stycznia 1980); *Kryzys USA–Iran* (TBS, nr 2134, z 19 stycznia 1980); *Iran. Działalność studentów islamskich* (TBS, nr 2141, z 13 lutego 1980 – zob. *Aneks*, s. 223–245); *Sprawa zakładników a sytuacja polityczna w Iranie* (TBS, nr 2142, z 16 lutego 1980); *Iran. Problem zakładników* (TBS, nr 2149, z 20 lutego 1980). Z korespondencji przysyłanych regularnie do centrali dowiadujemy się o dokumentach, które studenci znaleźli na terenie ambasady amerykańskiej w Teheranie, a które pogrzyżyły wielu – również najwyższych – przedstawicieli irańskich władz, o scenariuszach przezwyciężenia impasu (jak pomysły na zwołanie trybunału międzynarodowego), o proponowanych warunkach zwolnienia zakładników, o sporach w społeczności ajatollahów, o umocnieniu się pozycji studentów, obdarzanych coraz większym zaufaniem przez Chomejniego etc.

Recenzenci twórczości Ryszarda Kapuścińskiego czasem w niewystarczającym stopniu uświadamiali sobie występowanie w jego pisarstwie tych dwóch niezależnych nurtów. Na przykład autor *Czwartego pożaru Teheranu* wyraźnie utożsamia autora *Szachinszacha* z jego głównym bohaterem; pisze: „Kapuściński wyjechał w 1979 roku do ogarniętego rewolucją Teheranu bez specjalnego przygotowania. Nie miał w Iranie dobrych kontaktów, nie znał farsji, jak sam wspomina, całymi dniami włóczył się po mieście »właściwie bez sensu, bez celu«. Być może stąd w *Szachinszachu* pewna tendencja do wyciągania zbyt daleko idących wniosków ze strzępków informacji lub wręcz z prasowych fotografii”¹¹. Identyfikacja postaci reportera z samym autorem uniemożliwia dotarcie do literackiej sfery tej relacji, bo ignoruje fakt, że bohater książki nie boi się udawać dyletanta, często eksponuje swą bezradność, zagubienie i niepewność. Tymczasem Kapuściński jako wysłannik Agencji uczestniczył przecież w konferencjach prasowych organizowanych przez grupę Studentów-Muzułmanów Zwolenników Linii Imama (pers. Daneszdżujan-e moslamanan-e pejrrou-e chatt-e emam), na bieżąco komentował zdarzenia i regularnie wysyłał obszernie analizy kryzysu. A zatem tych dwóch postaci absolutnie nie należy utożsamiać, podobnie jak nie ma powodu, by zarzucać Kapuścińskiemu, że jego książka nie sprawdza się jako podręcznik historii

Iranu¹². Nie sprawdza się, bo podręcznikiem nie jest. Gdyby autor *Szachinszacha* zamierzał taki podręcznik napisać, z pewnością skorzystałby z wiedzy, którą zgromadził jako korespondent Agencji. Reporterską nieporadność należy więc bez wątplenia traktować jako literacką kreację. Dzięki temu zabiegowi książka daje się czytać między innymi jako kolejna egzystencjalna opowieść o samotności człowieka zanurzonego w obcym żywiole.

„Kultura”

Cesarz i *Szachinszach* – utwory napisane przez Kapuścińskiego na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, gdy współpracował jednocześnie z warszawską „Kulturą” i Polską Agencją Prasową – funkcjonują czasem jako bliźniacze, a jednak mimo pewnego podobieństwa (na przykład zbliżone tytuły, rewolucja jako kontekst historyczny) znacząco się różnią. *Cesarz* jest relacją spójną, dopracowaną w detalach, o wyrafinowanej stylistyce i zwartej konstrukcji. *Szachinszach* tymczasem – choć zewnętrznie odwzorowuje model *Cesarza* (ekspozycja głównego bohatera, trójdzielna konstrukcja, motta) – wyraźnie rozpada się na dwie części, jest ostentacyjnie fragmentaryczny, napisany stylem o surowej fakturze. Książka o Iranie ukazała się w 1982 roku – a więc cztery lata po *Cesarzu*, uznanym za najlepszą książkę reporterską Kapuścińskiego, niemającą precedensu w polskim reportażu i cieszącą się zdecydowanie ponadprzeciętną popularnością. Na odmienność dwóch opowieści o władzy wpłynęła między innymi ich geneza.

Kompletny tekst *Cesarza* powstał w 1978 roku, we fragmentach ukazywał się na łamach „Kultury” od 19 lutego do 2 lipca, a w postaci książkowej został opublikowany jeszcze w tym samym roku. Tymczasem *Szachinszach* był pisany w dwóch etapach, rozdzielonych **prawie dwuletnią przerwą**. Analiza ówczesnych publikacji prasowych Kapuścińskiego pozwala zrekonstruować przebieg prac nad książką. Odcinek inicjujący cykl irański nosi tytuł *Katharsis* i został wydrukowany w prasie 29 lipca 1979, a więc kilka miesięcy po powrocie reportera z Teheranu. Jako korespondent Agencji Kapuściński miał

Opublikowany w 1982 roku *Szachinszach* miał prasową premierę trzy lata wcześniej. Książka była drukowana na łamach warszawskiego tygodnika „Kultura” – pierwsza część 29 lipca 1979 (nr 30), następne w kolejnych numerach, wydawanych w tym samym roku (31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43) oraz dwa lata później – od sierpnia 1981 roku (nr 31, 32, 34).

tam obserwować kres monarchii perskiej, której jubileusz 2500-lecia hucznie świętowano zaledwie siedem lat wcześniej. Druk serii został jednak raptownie wstrzymany 28 października, kiedy Kapuściński ponownie udał się do Iranu, by jako wysłannik Polskiej Agencji Prasowej relacjonować okoliczności poważnego incydentu międzynarodowego. Oto 4 listopada 1979 ugrupowanie występujące pod nazwą Studenci-Muzułmanie Zwolennicy Linii Imama zajęło ambasadę amerykańską w Teheranie. Okupujący placówkę dyplomatyczną zażądali od amerykańskiego prezydenta Jimmy'ego Cartera ekstradycji śmiertelnie chorego Mohammada Rezy Pahlawiego prze-

Monumentalne przedsięwzięcie, zamierzone jako popis potęgi i ambicji Iranu, stanie się jedną z przyczyn upadku szacha. Informacja o gargantuicznych kosztach (wahających się – według różnych rachub – od dwunastu milionów dolarów do ponad miliarda) spowodowała wzburzenie społeczeństwa, a demonstracja irańskiej siły wywołała niepokój na arenie międzynarodowej. Okoliczności obchodów jubileuszu państwa perskiego opisał między innymi Houchang Nahavandi w książce *Upadek i śmierć szacha Iranu*¹⁴.

bywającego wówczas na leczeniu w USA oraz oficjalnego przeproszenia Irańczyków za wspieranie reżimu szacha (do uwolnienia zakładników doszło dopiero ponad rok później, 20 stycznia 1981, gdy władzę w Stanach Zjednoczonych objął Ronald Reagan)¹³.

Po powrocie do kraju, co nastąpiło wiosną 1980 roku, Kapuściński nie zdecydował się jednak na kontynuowanie prac nad *Szachinszachem*. Dlaczego porzucił zajęcie, któremu oddawał się z pasją przez ostatni rok, gdy studiował dzieje Iranu, podejmował podróże do tego kraju? Otóż na początku 1980 roku, po raz pierwszy od Października '56, zanurzył się w sprawy kraju. W sierpniu 1980 roku udał się do Stoczni Gdańskiej, skąd przywiózł słynny reportaż o strajkujących robotnikach – *Notatki z Wybrzeża* – a dopiero rok później, latem 1981 roku, opublikował w „Kulturze” ostatnią część *Szachinszacha*, zatytułowaną *Martwy płomień*.

Dwie wersje irańskiej relacji – prasowy pierwodruk i edycja książkowa – nie są tożsame¹⁵. Najwyrazistszą korektą jest rezygnacja ze zbiorczego tytułu *Katharsis*, który otwierał każdą publikację prasową, na rzecz *Szachinszacha* (tylko część publikowana jako ostatnia, *Martwy płomień*, zachowała swój pierwotny tytuł). Wersję prasową od książkowej odróżniają ponadto zmiany poczynione zwłaszcza w drugim rozdziale. Czytelnicy książki nie poznają na przykład zamieszczonej w pierwotnej wersji historii infantylnego przedstawi-

ciela petroburżuazji, skonstrastowanej z obrazem bosonogich wiejskich dzieci, spotkanych przez reportera w mroźny dzień. Nie znajdują opisu zwyczajów urzędującego w pizamie Mosaddeqa (w prasie jako *Fotografia (5)*), obrazu ponurego generała Razmary, zwanego Rzeźnikiem (*W przerwie (1)* – zob. *Aneks*, s. 232), ani omówienia zdjęcia dokumentującego pionierskie czasy wydobywania ropy w Iranie (*Fotografia (6)*), poznają jednak fragment, który do książki trafi jako podrozdział o nafcie: *Z notatek (2)*¹⁶.

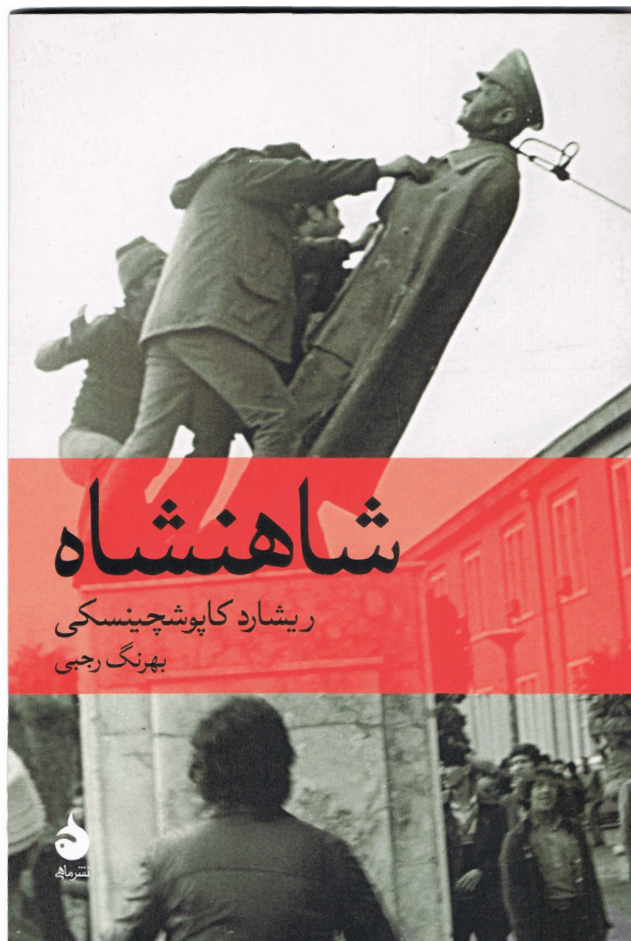
Recepcja

Szachinszacha raczej nie odbierano jako historii upadku dalekiego imperium. Podobnie jak książkę o Etiopii, także relację o rewolucji w Iranie najpierw odczytywano w optyce bieżących wydarzeń w Polsce, a potem jako parabolę władzy autorytarnej oraz uniwersalny przekaz o tyranii i inności. Pisano, że rzecz o Hajle Syllasjem była wszakże bardziej efektowna literacko, lepiej wygładzona niż nieco surowy *Szachinszach*. W oszczędnej stylistyce tej książki udało się jednak niektórym krytykom dostrzec inspirację prozą latynoamerykańską i elementy filmowej narracji¹⁷. Recenzenci podkreślali również wyraźny autobiograficzny rys *Szachinszacha*, uznawanego za kulminację reporterskich doświadczeń autora. Publikacja szybko trafiła na rynki zagraniczne: rok przed polską premierą ukazał się przekład czeski (oczywiście opublikowany bez *Martwego płomienia*, który powstał dopiero w 1981 roku). Wyjaśnienie pierwszeństwa czeskiego druku przed polskim jest prozaiczne. Było ono przygotowywane na bieżąco i ukazywało się w tygodniku „Světá Práce” z dwutygodniowym opóźnieniem w stosunku do publikacji w „Kulturze”. Kolejne odcinki reportażu składano w wydawnictwie Panorama, które wkrótce miało wydać całość, równoległe z ich publikacją w prasie. Kiedy więc Kapuściński wstrzymał pracę nad *Katharsis*, tłumacz Duszán Provazník znalazł się w nie lada kłopotcie. Ostatecznie podjęto decyzję, że *Szachinszach* będzie wydany w takim kształcie, w jakim został opublikowany w tygodniku „Světá Práce”. W 1982 roku Ryszard Kapuściński ofiarował swemu przyjacielowi – czeskiemu tłumaczowi – pełną książkową wersję *Szachinszacha* z następującą dedykacją: „Drogi Duszanie! Przesyłam Ci moją nową książkę, której zresztą –

PIERWSZE WYDANIE ŚWIATOWE ukazało się w Pradze dzięki Tobie! Dziękuję Ci najmocniej [...] Rysiek”¹⁸.

Trzy lata po polskiej premierze *Szachinszacha* ukazał się na Zachodzie przekład angielski, a rok później – węgierski. W 1986 opublikowano wydania holenderskie, francuskie, niemieckie i szwedzkie, a w 1987 roku – serbsko-chorwackie i hiszpańskie. W kolejnym roku *Szachinszach* został wydany w Norwegii, dwa lata później – w Turcji, a po trzech – w Bułgarii. Rok 1997 przyniósł przekład książki Kapuścińskiego na język urdu, a w 1999 w Teheranie ukazała się perska translacja. W 2001 roku opublikowano wersję włoską, w 2009 – gruzińską i rumuńską, rok później kolejne wydanie francuskie (tym razem z języka polskiego), w 2012 – portugalskie, dwa lata po nim – tłumaczenia na języki hindi i ukraiński, potem ukazały się jeszcze między innymi przekłady *Szachinszacha* na słowacki i azerbejdżański oraz nowe tłumaczenie perskie.

Oczywiście dla recepcji dzieł Kapuścińskiego poza granicami Polski największe znaczenie ma edycja angielska, która niestety nie raz bywała podstawą do przygotowywania kolejnych zagranicznych wydań (na przykład francuskiego i szwedzkiego z 1986 roku oraz perskiego z 1999). To „niestety” ma w tym przypadku dwa powody – chodzi o, po pierwsze, niepoważną praktykę wydawniczą, by przygotowywać translacje z wersji innych niż pierwotna, a po drugie, o kształt tekstu, anglojęzyczny wariant książki jest bowiem znacznie zmieniony¹⁹. W tłumaczeniu *Szachinszacha* na angielski usunięto polskie konteksty historyczne, stanowiące paralele do sytuacji irańskich (jak charakterystyka polskich królów, okoliczności ważnych bitew, rola wojska), wszystkie motta oraz wiele fragmentów mówiących o udziale służb amerykańskich w spiskach i zamachach prowadzących do usadowienia na tronie irańskim prozachodniej władzy. *Szachinszach* pozbawiony tych kilku fragmentów jest książką, w której amerykańska współpraca z niewątpliwym satrapą wydaje się mniej kłopotliwa, a wina i odpowiedzialność Amerykanów za stan rzeczy w Iranie w czasie rządów szacha i wcześniej jest pomniejszona. Z tekstu zniknęły passusy: o amerykańskich prezydentach przemykających oko na metody sprawowania władzy przez Pahlawich i sprzyjających kontraktom handlowym przynoszącym korzyści tylko amerykańskim i europejskim firmom, a szkodliwym dla Iranu; o okrucieństwach SAWAK-u, które nie przeszkadzały

1. Okładka perskiego tłumaczenia *Szachinszacha*, przygotowanego przez Behranga Radzabiego i wydanego przez Naszr-e Mahi w 1396 AP (2017/2018).

Umieszczone na okładce zdjęcie²⁰ przedstawia scenę burzenia pomnika Mohammada Rezy Pahlawiego w 1978 roku; pomnik znajdował się przed budynkiem Uniwersytetu Teherańskiego. Podobne akcje niszczenia pomników szacha i jego ojca należały do rytuałów przewrotów politycznych w dwudziestowiecznym Iranie.

Amerykanom w ścisłej współpracy z Mohammadem Rezą; a nawet fragmenty dokumentujące desperację i determinację intelektualnej opozycji buntującej się przeciw szachowi na długo przed Chomejnim. Podmiotem gniewu, buntu i wykonawcą brutalnej zemsty na szachu staje się w angielskim przekładzie żywiłowo działający lud, pobudzony i dowodzony przez fanatycznych mułłów. Do rejestru poważnych ingerencji należy dołączyć przeniesienie dwóch pełnych rozdziałów z części *Dagerotypy* do *Martwego płomienia*. Opis zdjęcia dokumentującego obalenie pomnika szacha i wywiad z jego burzycielem, choć stylistycznie i zgodnie z logiką tekstu należą do części centralnej, trafiły do fragmentu eseistycznego, gromadzącego głównie wyabstrahowane refleksje o fenomenie rewolucji. Przesunięcie do części ostatniej sceny burzenia pomnika powoduje, że w nowym układzie zostaje ona dopisana do rozbudowanej metafory upadku teatru Wielkiej Cywilizacji i przez to nabiera charakteru ulicznego, widowiskowego rytuału, powtarzającego się w kolejnych odsłonach rewolucyjnego spektaklu; upadek szacha zostaje dopełniony obrazem upadku pomnika w planie uniwersalizującej metafory, nie zaś na poziomie realności.

Shah of Shahs, opublikowany na Zachodzie dwa lata po sukcesie *Cesarza*, został życzliwie przyjęty przez krytykę. W recenzjach pisano o wysokiej literackiej randze obu reportaży. Zwracano uwagę na wiarygodność relacji Kapuścińskiego, który dzięki doświadczeniu ponad dwudziestu rewolucji zdołał stworzyć zupełnie unikatową książkę o powtarzalności pewnych procesów i zachowań niezależnie od szerokości geograficznej. Podkreślano, że właśnie Polak był szczególnie predestynowany do tego, by uchwycić sedno wydarzenia: rolę silnego ruchu religijnego w przewrocie politycznym. Salman Rushdie wspominał o swoim pierwszym wrażeniu, towarzyszącym już lekturze początkowych stron reportaży z Iranu i Etiopii: obcowania z prawdziwymi dziełami sztuki. Opowiadał, jak zameczał znajomych opowieściami o „wyjątkowej” książce – *Cesarzu*, ponieważ wiedział, że nikt, kto ma literacki zmysł, nie zdołał się jej oprzeć²¹. Tak samo postrzegał *Szachinszacha*.

Ważną propozycję czytania *Cesarza* i *Szachinszacha* jako dwóch opowieści o tyranii wysunął węgierski pisarz i polityk Zoltan Biró, który w równym stopniu docenił ich artystyczną jakość oraz filozoficzny namysł i etyczny wymiar²². *Szachinszacha* uznał wprawdzie za książkę bardziej pogłębioną, ale i gorzka,

wytrawioną z karykaturalnych opisów władzy, nie kojącą odległym, egzotycznym sztafażem, lecz boleśnie bliską innym uciskanym narodom (w narracji o katowniach SAWAK-u węgierski recenzent odnalazł opis stalinowskiego terroru rozpętanego przez Mátyás Rákosię i stworzoną przezeń służbę bezpieczeństwa – AVO). Relację o rewolucji islamskiej czyta Biró jako psychologiczny opis tyranii: „Temu, kto jej doświadcza, strach przeżre powoli cały układ nerwowy, temu zaś, kto bezpośrednio ją praktykuje, pycha strawi rozum i serce. Ale im dotkliwszy, im bardziej upokarzający będzie strach, tym gwałtowniej zacznie pod nim wzbierać bunt. Podobnie im większa pycha u sprawującego władzę, tym częściej zimne drzazgi lęku wbijają się w jego serce, tym częściej musi sam siebie przekonywać, że jego władza jest nie do podważenia. Tak gromadzą się idiotyzmy i bezmyślne działania. W takiej sytuacji politycznej dojrzewają rewolucje”²³. Umiejętność niwelowania dystansu między rzeczywistością geograficznie, politycznie i kulturowo odległą a doświadczeniami czytelników – umiejętność, którą Kapuściński zawdzięcza swym zdolnościom pisarskim i politycznemu zmysłowi – jest właśnie, zdaniem recenzenta, siłą książek reportera: poruszają one „wszystkie rezerwy myślowe i uczuciowe przeciwko przemocy, która uniformizuje państwo, naród, osobowość”²⁴.

Inna jest lektura *Szachinszacha*, którą proponuje Artur Domosławski w biografii pisarza opublikowanej trzy lata po jego śmierci. W rozmowie z Abbasem Milanim, znawcą współczesnej historii Iranu, stosuje następujący zabieg: oto w dowolnym miejscu otwiera książkę, by poddać ocenie eksperta jej faktograficzną zawartość²⁵. Milani mówi o nieścisłościach w przytaczaniu faktów przez Kapuścińskiego. Kilka wybranych na chybił trafił przykładów ma dać wyobrażenie o skali błędów i przeinaczeń, które charakteryzują całą relację polskiego reportera. Zastrzeżeniom Milaniego warto przyjrzeć się bliżej. Jego uwagę przykuwa na przykład zdanie: „Szach był zdecydowany, żeby utrzymać się na tronie, i aby to osiągnąć, próbował wszystkich możliwości...” (Sz, s. 146); rozmówca Domosławskiego twierdzi, że stoi to w sprzeczności z postawą szacha, który – jak sądzi historyk – był jednak niezdecydowany („jeśli możemy powiedzieć o szachu cokolwiek absolutnie pewnego – mówi iranista – to właśnie to, że był człowiekiem niezdecydowanym”²⁶). Z tą oceną trudno się zgodzić. W zachowaniu szacha, który rządził Iranem przez blisko

czterdzieści lat, równie łatwo daje się odnaleźć i jedną, i drugą postawę – prawda, że bywał niezdecydowany w chwilach wymagających zdecydowania, ale nieprzejednane stanowisko demonstrował równie często (na przykład gdy podnosił cenę ropy naftowej w 1973 roku czy skutecznie wprowadzał Białą Rewolucję). W kwestii rezygnacji z tronu bywał stanowczy: nie chciał zrzec się władzy, bo miał głębokie przeświadczenie o wielkości swej misji; wierzył, że znajduje się pod szczególną opieką Boga (we śnie miał szacha o tym zapewnić sam Ali!). O ewentualnej abdykacji szach wypowiadał się więc nieraz nader zdecydowanie. Zaledwie pięć lat przed wybuchem rewolucji mówił Orianie Fallaci: „Zdarza się więc często, że król ma dość bycia królem. Nie znaczy to jednak, że bym z tego zrezygnował, zbyt wierzę w to, czym jestem, i w to, co robię. [...] monarchia jest jedynym możliwym sposobem rządzenia Iranem. [...] Uważam [...], iż mam misję, którą muszę doprowadzić do końca, i zamierzam doprowadzić ją do końca nie rezygnując z tronu”²⁷.

Dalej Milani sugeruje, że Kapuściński, zmanipulowany opiniami swych „lewicowych i centrolewicowych przyjaciół, którzy opowiedzieli mu swoją wersję zdarzeń”²⁸, „Gdzieś pisze o tysiącach więźniów zamordowanych przez szacha, tymczasem za jego czasów wykonano egzekucję na około 1400 więźniach”²⁹. A jednak na stronach *Szachinszacha* nie ma takiej informacji, jest za to inna, zresztą w dużej mierze zbieżna z tą, o którą upomina się Milani. Pisze Kapuściński: „Czy ktoś policzy, ilu ludzi rozstrzelał Savak? Na pewno setki” (Sz, s. 65). W *Szachinszachu* nie znajdziemy także informacji o – jak czytamy w książce Domosławskiego – „setkach tysięcy więźniów politycznych”, których – koryguje Milani – było cztery i pół tysiąca³⁰. Tymczasem reporter wyraźnie pisze o stu tysiącach, a nie setkach tysięcy osadzonych: „Przebywało w nich stale, jak twierdziła opozycja, sto tysięcy więźniów politycznych” (Sz, s. 62). Jego kalkulacje różnią się wprawdzie od tych wskazanych przez Milaniego, ale pokrywają z danymi zawartymi w podręczniku akademickim. W *Historii Iranu* czytamy bowiem: „podczas gdy oficjalne irańskie dane za lata 1976/1977 oceniały liczbę więźniów politycznych na ok. 3 tys., według szacunków Amnesty International było ich 25–100 tys.”³¹. Kapuściński nie stosuje tu zatem wyolbrzymionych rachub, za które krytykuje go Milani, a za nim ufny biograf, lecz umieszcza liczby wiarygodne, a i te ostrożnie opatruje

poręczną parentezą: „jak twierdziła opozycja”. Ostatni zarzut iranisty dotyczy braku orientacji reportera w realnych możliwościach finansowych Iranu. Milani zauważa: „[Kapuściński – B.N.] pisze o setkach milionów dolarów zrabowanych przez ludzi szacha, ale nie orientuje się, jak wielka to suma, i nie sprawdza, czy rabunek na taką skalę był możliwy w kraju takim jak Iran. Nie był”³². Czy jednak nie warto byłoby w tym miejscu przytoczyć szacunków innego wybitnego iranisty, profesora Ervanda Abrahamiana, wyceniającego finansowe zasoby szacha na miliard dolarów, a majątek rodziny królewskiej na ponad 20 miliardów³³? Wówczas grabież setek milionów dolarów byłaby całkiem wiarygodna.

Konkluzje Milaniego, które zostały sformułowane na podstawie kilku zdań wyrwanych z kontekstu lub informacji w tekście nieobecnych, nie wnoszą wiele do dyskusji o warsztacie reportera i literaturze faktu. Mogłyby wprowadzić stanowić podstawę podawania w wątpliwość rzetelności biografii, ale akurat dzieje się odwrotnie: argumenty przytaczane przez Domosławskiego utrwalają jego obraz jako rzetelnego biografę, którego ustalenia – pisze Zygmunt Ziątek – krytycy Kapuścińskiego „kupują w ciemno”. „Argumenty przeciw literackości *Cesarza* czy *Szachinszacha*, które sprokurował Domosławski, brzmią wiarygodnie, wystarczy je powtórzyć”³⁴. Uderzające jest i to, że taktyka biografę, który uzależnia wiarygodność reportażu od stosunku jego autora do konkretnego, w najmniejszym stopniu nie przekłada się na potrzebę badania wiarygodności własnych ustaleń twórcy książki *Kapuściński non-fiction*; „odosobnione próby zwrócenia uwagi na ich manipulatorski charakter nie spotkały się z większym zainteresowaniem”³⁵ – dodaje Zygmunt Ziątek. Pewnym przykładem tej, niestety częstej, strategii recenzyjnej jest wydana niedawno biografia Hajle Syllasjego, napisana przez potomka jednej z najznamienitszych etiopskich rodzin, której przedstawiciele są też bohaterami książki Kapuścińskiego. Argumentacja dotycząca krytyki *Cesarza* jest nie tylko „na słowo honoru” podana za anglojęzyczną wersją książki Artura Domosławskiego, lecz także od razu powtórzona w recenzji tej biografii, opublikowanej przez Anthony’ego Mocklera na łamach magazynu „Literary Review”³⁶.

Nie ma wątpliwości, że słynna biografia Kapuścińskiego poczyniła w społecznym wizerunku pisarza szkody trudne do naprawienia. To oczywiste, że

w dorobku reportera nie ma pozycji perfekcyjnych, ale autor nigdy nie ukrywał, że przyjęta przez niego metoda pracy jest ryzykowna i może utrwać rozmaite nieścisłości. Kapuściński na przykład nie miał zwyczaju nagrywania rozmów z informatorami, rzadko robił notatki, starał się zapamiętywać zarówno fakty, jak i ulotne wrażenia; w ten sposób z ułomnej pamięci uczynił naturalny filtr oddzielający sprawy istotne od błahych. Zawsze gromadził obszerną literaturę przedmiotu, ale nie miał ambicji lektury totalnej, o czym wielokrotnie wspominał w wywiadach i rozmaitych zapiskach. Zapytany przez Stanisława Beresia o jakość intelektualnych przygotowań, gdy książkę pisze się z myślą o publikowaniu jej w ukazujących co tydzień odcinkach, odpowiedział: „Pisanie jest zawsze wyborem. [...] Dzisiaj literatura na każdy temat jest tak ogromna, że właściwie nie ma końca lekturze, jeżeli człowiek postanowi przeczytać wszystko. [...] Człowiek ma świadomość, że to, co robi, jest niedoskonałe i daleko mu do uzyskania pełni obrazu, ale właśnie presja terminu wymusza na nim decyzje”³⁷.

Zadajmy więc raz jeszcze pytanie: dlaczego Kapuściński nie dołożył należytej staranności, by w zakresie faktografii uczynić swe książki możliwie bezbłędnymi? Odpowiedź może być taka: to jego świadomy wybór jako spadkobiercy francuskiej szkoły historycznej *Annales*³⁸, której intelektualna atmosfera oddziaływała na prace polskich historyków od połowy lat pięćdziesiątych³⁹, a więc mniej więcej od czasu ukończenia przez reportera studiów historycznych na Uniwersytecie Warszawskim. Uczni skupieni wokół słynnego francuskiego czasopisma zaproponowali nową perspektywę badania dziejów, opartą nie – jak w klasycznej historiografii – na prymacie zdarzeniowości i roli wielkich indywidualności politycznych, lecz na zajmowaniu się „szerokimi pasmami czasu”⁴⁰ – w ujęciu tym zdyszaną aktualność zastąpiono miarą stuleci⁴¹. Ustalenie odległej perspektywy badawczej dało szansę na odsłonięcie procesów „długiego trwania”, analizę niezmiennych form życia społecznego i wyodrębnienie obrazów zbiorowej mentalności. Uwzględnienie w badaniach nieklasycznej historiografii stało się okazją do rozszerzenia podstawy źródłowej o kwestie związane z klimatem, kulturą materialną, czynnikami geograficznymi i ekonomicznymi, jak finanse publiczne, przemysł czy transport. Rezygnacja z prymatu źródeł administracyjnie sprawdzalnych pozwoliła zrobić miejsce dla tego, co prywatne. Do narracji historycznej włączono

zatem głosy świadków, opisy rodzinnych fotografii i dzieje życia zwykłych obywateli, o których dawne zapisy milczą. Oczywiście ostatnia, naskórkowa warstwa wydarzeń historycznych, czyli bieżące sprawy polityczne, interesowała annalistów w najmniejszym stopniu.

Warto raz jeszcze przypomnieć, że wedle rachub Kapuścińskiego rewolucja islamska była dwudziestym siódmym przewrotem politycznym obserwowanym przezeń w skali globu – w krajach Europy, Afryki, Ameryki Łacińskiej i Azji. To absolutnie wyjątkowe doświadczenie, które skumulowało się na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w postaci dwóch ważnych przewrotów – irańskiego i polskiego, miało przełomowe znaczenie dla biografii pisarza. Ostatecznie pożegnał się on wówczas z mitem rewolucji jako spontanicznego ruchu społecznego, mającego być narzędziem wielkiej dziejowej zmiany, walką o przywrócenie wyższych wartości, świętem upokorzonych. Zdarzenia islamskie stały się więc doskonałą okazją do przeprowadzenia pogłębionych studiów z „gramatyki rewolucji” – autor w poszukiwaniu niezmiennych reguł rządzących przewrotem porównywał drobne, czasem nieznaczące elementy zdarzeń, badał ich wzajemne relacje, budował z nich proste i bardziej skomplikowane układy. Oto dłaczego w zaproponowanej przez Kapuścińskiego analizie rewolucji uderza opis uczuć: strachu inicjującego każdy polityczny zryw i wieńczącej go bezradności. Zdumiewa także rysunek postaci: główni antagoniści – przywódcy, o których wówczas huczał świat – przedstawieni są powierzchownie, bez troski o prezentację ich politycznych poglądów czy wnikliwą analizę charakterologiczną. Jakże inna rola przypadła w reportażu bohaterom funkcjonującym zwykle poza historią! Wzbierającą rewolucyjną falę widzimy zdumionymi oczami Mahmuda Azariego, Irańczyka wracającego z kilkuletniej emigracji, determinację obywateli uświadamia nam działalność Golama, gorliwego burzyciela pomników szacha, niewyobrażalną nędzę uosabia mały Razak Naderi, który od dziewiątego roku życia sam utrzymuje siedmioosobową rodzinę, a najpiękniejszy moment każdego przewrotu, gdy wygasa strach i człowiek na powrót odczuwa swą godność, należy do bezimiennego manifestanta. Oto autentyczne ikony tej rewolucji.

Stosunek autora *Szachinszacha* do nakazów tradycyjnej faktografii w kwestii korzystania ze środków masowego przekazu jest równie rewolucyjny.

Choć zwykle stanowią one rewolucyjne centrum informacyjne, dla dziennikarza mają znacznie mniejszą wartość niż na przykład obserwacja ulicy czy analiza krążącej plotki. Wie on, że media nierzadko sięją zamęt i nie przekazują miarodajnych informacji o bieżących zdarzeniach. Zresztą Kapuścińskiego opisującego irańską rewolucję nie interesuje już sporządzenie szczegółowego rejestru krwawych wypadków z przełomu 1979 i 1980 roku. Te i do nich podobne relacjonował w depeszach dla Polskiej Agencji Prasowej, teraz wysyła migawki z ponurego spektaklu, bez którego nie może się obyć opis rewolucji, dodajmy: żadnej rewolucji. Po raz kolejny patrzymy na teatr upadku władzy, odgrywany w nowej scenerii i z inną obsadą, ale według niezmiennego od wieków scenariusza.

Strategię Kapuścińskiego znakomicie uchwyciła Helena Zaworska, która już w 1982 roku nazwała go „Herodotem w dzinsach”⁴². W recenzji *Szachinszacha* zwracała uwagę na odmienność przyjętej przez reportera perspektywy na tle innych licznych analiz dotyczących islamskiej rewolucji. Tamte koncentrowały się raczej na rejestracji politycznych faktów i przytoczeniach wypowiedzi przywódców, dlatego są dziś co najwyżej wartościową, nieraz fascynującą lekturą dla profesjonalnych badaczy i rozmaitych pasjonatów wiedzy na temat tego momentu w dziejach świata. W relacji Kapuścińskiego natomiast wyraźnie pobrzmiwa echo lektury *Dziejów*; recenzentka odnajduje jej ślady w namiętnym kolekcjonowaniu przez reportera drobin codziennego życia, zapisie głosów zwykłych ludzi oraz w gestach pisarskiej niepewności⁴³. *Szachinszach* jest zatem książką, która współczesnemu czytelnikowi nie tylko opowiada o dawnych i współczesnych dziejach Iranu, lecz także pozwala poznać rozterki dziennikarza próbującego opisać bieżącą historię, uchwycić logikę rewolucji, opowiedzieć o codzienności wojny, dylematach spotkania i potędze sztuki.

Glosy

Szachinszach – pisany przez Kapuścińskiego, jak już wspominałam, w czasie, gdy współpracował on z warszawską „Kulturą” i Polską Agencją Prasową – to książka fragmentaryczna, w pewnym sensie składająca się z dwóch części, charakteryzująca się surowym stylem. Ten styl jest jednak wyraźnie dostrojony

Indeks nazw osobowych

W indeksie irańskie nazwy osobowe podano w transkrypcji z języka perskiego. W niektórych przypadkach dodano w nawiasie informację o arabskiej formie nazwy. Indeks nie obejmuje nazw osobowych występujących w cytatach z *Szachinszacha*.

A

- Abassy Małgorzata 219, 247
Abbas Ali-chan (Dadasz Bejk, Sawadkuhi) 69, 70, 75, 77
Abbas I Wielki, władca Iranu z dynastii Safawidów 124, 213
Abdel Naser Gamal 91, 103
Abolqasem Bejk 75
Abrahamian Ervand 21, 31, 64, 174, 175, 177, 181, 220, 247
Abu Bakr, kalif 157
Abu Taleb (arab. Abu Talib) 155
Afkhami Gholam R. 182, 247
Afshar Haleh 220, 247
Ahmad-szah, władca Iranu z dynastii Kadzarów 76, 203
Ajesze (arab. A'isza), żona proroka Mahometa 125
Ajromlu Nimtadz, królowa, żona Rezy-szaha Pahlawiego 80
Akbar Fathollah 76
Akbarzade Peżman 29, 44, 63, 247
Al-Afghani Asadabadi Dżamaloddin, sejjed 69
Album Stephen 178, 247
Al-e Ahmad Dżalal 168
Algar H. 64, 65, 248

- Ali ebn-e Abi Taleb (arab. Ali ibn Abi Talib) 20, 50, 54, 125, 155, 157, 194
 Al-Mámun, kalif 54
 Amir-Solejmani Qamaro-I-Moluk 80, 106
 Amuzegar Dżamszid 171, 192
 Antosiewicz Maciej 177, 259
 Aqa Mohammad-chan, władca Iranu z dynastii Kadżarów 124, 125
 Arenander Britt 261
 Arendt Hannah 216, 217, 222, 248
 Asadi Huszang 218, 248
 Asfa-Wossen Asserate 31, 248
 Assar Mohammad Kazem, ajatollah 7
 Atatürk Mustafa Kemal 77, 83
 Atkin Muriel 174, 248
 Attanasio Dino 38, 88, 137
 Avery Peter 63, 173, 249
 Axundov R. 263
 Azari Mahmud 23
 Azhari Qolam Reza 192
- B**
- Bachtjar Szapur 41, 169, 170, 192, 202, 267
 Bachtjar Tejmur 62, 121
 Balland Daniel 64, 248
 Balloy René de 154
 Bani-Sadr Abolhasan, sejjed 10, 207, 209, 210
 Bani-Sadr Nasrollah, ajatollah 209
 Barcinski Tomasz 262
 Barthes Roland 32
 Basseer Potkin 177, 248
 Bates Michael L. 178, 247
 Bauer Zbigniew 248
 Bausani Alessandro 176, 248
 Bazargan Mehdi 10, 169, 170, 193
 Bazin Marcel 64, 248
 Bażyńska-Chojnacka Katarzyna 177, 220, 259
 Bednarczuk Leszek 175, 257
 Beheshti Mohammad (właśc. Mohammad Beheshti Hosejni), ajatollah 10, 209, 210
 Bellaigue Christopher de 249
 Beres Stanisław 22, 31, 249
 Beres Witold 29, 249
 Biasi Pierre-Marc de 25, 32, 249
 Bielawski Józef 181, 254
 Bieńkowski Zbigniew 167
 Biró Zoltan 18, 19, 31, 249
 Bizan Marian 27
 Blanchet Pierre 118, 177, 249
 Bloch Marc 31
 Blumenthal Michael 203
 Bojčenka Oleksandra 263
 Bolecki Włodzimierz 30, 252
 Borg Eliza 218, 249
 Borkowska Hanna 48, 64, 220, 251
 Borudżerdi Tabatabaji Hosejn, ajatollah 161
 Bowden Mark 181, 249
 Boyce Mary 181, 249
 Brand William R. 245, 261
 Braudel Fernand 32, 249, 251
 Brière Claire 118, 177, 249

Budrecki Lech 218, 249
Burnetko Krzysztof 29, 249

C

Calmard J. 181, 249
Canetti Elias 188, 218, 219, 249
Carter Jimmy, prezydent Stanów Zjed-
noczonych 14, 135, 186, 194, 202, 203
Cerf Bennett 111
Chadidże (arab. Chadidża), pierwsza
żona proroka Mahometa 155
Chalchali Sadeq (właśc. Mohammad
Sadeq Sadeqi-Giwi) 61, 205, 206, 207
Chamene'i Ali, ajatollah 56
Chatami Mohammad, ajatollah 170
Chehabi Houchang E. 178, 181, 249, 250
Chelkowski Peter 178, 250
Chmel Karol 263
Chojnacki Piotr 177, 220, 259
Chomejni Ahmad, sejjed 53, 54
Chomejni Faride 53
Chomejni Mostafa, sejjed 53, 54
Chomejni Ruhollah (właśc. Ruhollah
Chomejni Musawi), ajatollah 8, 10–12,
18, 26, 27, 41, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
56, 57, 58, 63, 64, 65, 70, 100, 101, 109,
110, 112, 118, 129, 132, 145, 147, 160, 161,
162, 169, 170, 172, 185, 186, 189–191, 193,
195, 202, 205, 207, 209, 210, 250, 266
Chomejni Sadiqe 53
Chomejni Zahra 53
Chosznud Feridun 133
Churchill Winston 87, 88

Chyb Dariusz 221, 255
Cichocka Marta 36, 176, 219, 250
Clawson Patrick 177, 248
Collins Dennis 261
Cooper Andrew Scott 147, 149, 180, 250
Coville Thierry 175, 176, 250
Crittenden Ann 31
Cronin Stephanie 250
Cyceron, filozof rzymski 216, 217
Cyrus II Wielki, szach Iranu z dynastii
Achemenidów 35, 36, 121, 122
Czapliński Czesław 220, 250
Czarnomska Beata 36, 176, 219, 250
Czepnik Agnieszka 31, 179, 220, 251

D

Dabashi Hamid 179, 250
Dadasz Bejk zob. Abbas Ali-chan (Da-
dasz Bejk, Sawadkuhi)
Damm Krystyna 173, 255
Danecki Janusz 64, 65, 175, 176, 180, 181,
219, 250, 255
Daneszijan Keramatollah 130, 179
Daneszwar Simin 168
Darafsz-e Kawijani (pseud.) 108
Dembski Wojciech 64, 174, 258
Derby Richard 111
Diba-Pahlawi Farah 36, 97, 176, 188, 219, 250
Digard Jean-Pierre 176, 250
Dixit Prakash 262
Dominicus Custos z Antwerpii, rysow-
nik flamandzki 124
Domosławski Artur 8, 19, 20, 21, 29, 31, 250

Don Ewa 257
Doulatszahi Esmat 80
Döşemeci Oktay 262
Drabek Aneta 263
Dudko Bożena 30, 249, 257, 260
Dul Jan 63, 250
Duleba Władysław 65, 221, 250, 251, 254, 259
Dutka Elżbieta 218, 256
Dziekan Marek M. 64, 251
Dzięgiel Leszek 180, 251
Dzięglewski Mariusz 251
Dża'fari Sza'ban, pseud. Sza'ban Bez-
mózgi 120

E

Ebrāhimi Valiollāh 262
Éluard Paul (właśc. Eugène Grin-
del) 167, 182, 251
Engel Johannes K. 140, 179, 254
Eribon Didier 29, 178, 251
Esfandijari Bachtjari Chalil 106
Esfandijari Bachtjari Soraja 105, 106
Eskandari Parwane 170

F

Fachr-Araji Naser 100
Fahmide Mohammad Hosejn 156
Fallaci Oriana 20, 31, 48, 51, 64, 139, 179,
181, 210, 220, 251
Farmanfarma Abdolhosejn Mirza 203
Farmanfarmaian Manucher 251
Farmanfarmaian Roxane 251
Farmanfarma'ijan Hafez 203, 220

Faruk I, król Egiptu 91, 95
Farzin Hosejn 46, 61, 62
Fateme (1903–1992), pierwsza córka
Rezy-szaha Pahlawiego 80
Fateme (1928–1987), druga córka Rezy-
-szaha Pahlawiego 80
Fateme bent-e Mohammad (arab.
Fatima) (605–632), zwana Fateme-je
Zahra 155, 157
Fateme-je Zahra zob. Fateme bent-e
Mohammad
Fateme (VIII/IX wiek n.e.), siostra ósme-
go imama Rezy 51, 54
Febvre Lucien 31
Ferdousi Abolqasem 58, 65, 70, 215, 216,
221, 251, 254
Floor Willem 177, 178, 247, 248, 251
Forbis William H. 65, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 215, 219, 220, 221, 251
Foruhar Darjusz 169, 170
Foucault Michel 29, 118, 177, 178, 190,
249, 251
Fouzije (arab. Fauzija), pierwsza żona
Mohammada Rezy Pahlawiego 91, 94
Fu'ad I, król Egiptu 91

G

Gerasima Olesâ 263
Geremek Bronisław 32, 249, 251
Ghani Cyrus 173, 174, 251
Giełżyński Wojciech 30, 46, 47, 64, 252
Gintrowski Przemysław 221
Glensk Urszula 252

Godyń Mieczysław 222, 248
Goethe Johann Wolfgang 221, 252
Golsorchi Chosrou 130, 131, 179
Goraj Małgorzata 219, 254
Grishikashvili Ambrosi 262
Grudzińska Agnieszka 270
Guolo Renzo 29, 178, 251

H

Hadżsejeddżawadi Ali Asqar 162, 163
Hafez, poeta 131
Hajle Syllasje, cesarz Etiopii 15, 21
Hambly Gavin 63, 173, 249
Hample Stuart 219, 254
Harazim Dorrit 262
Hart Howard 203
Hasan (arab. Hasan), syn Alego i Fate-
me, drugi imam 125, 155, 157
Henderson Loy Wesley 121
Herbert Zbigniew 216, 221, 252
Herodot, historyk grecki 121
Hertz Paweł 27
Homer, epik grecki 215
Hooglund Eric 179, 220, 252
Hopfinger Maryla 31, 260
Horodecka Magdalena 30, 32, 252, 269
Horodecki Władysław 86
Hosejn (arab. Husajn), syn Alego i Fateme,
trzeci imam 40, 109, 125, 155, 157, 192, 194
Howejda Amir Abbas 153, 163, 165, 171,
206, 207
Hunia Justyna 220, 256
Husajn Saddam 51

I

Igalson-Tygielska Hanna 32, 249
Ikonowicz Mirosław 252
Ironsides William E. 76
Ittig Anette 176, 250

J

Jacobs Pszisko 261
Jazdi Ebrahim 193
Jazid I, kalif z dynastii Omajjadów 157
Johnson Paul 126, 178, 179, 253
Józefowicz-Czabak Zofia 181, 249
Józefowicz-Niedźwiecka Zofia 30, 177,
218, 256

K

Kabus ibn Sa'id, sułtan Omanu 149
Kadżar Abdollah Mirza 68, 71
Kalabiński Jacek 180, 253
Kamare Jusof-chan 185, 186
Kant Immanuel 216, 217
Kapuścińska Alicja 28, 269
Kapuściński Ryszard 8, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
27, 29, 30, 31, 32, 41, 44, 45, 46, 47, 52,
54, 57, 59, 63, 64, 69, 70, 71, 75, 76,
77, 80, 84, 112, 118, 120, 121, 124, 126,
130, 132, 135, 139, 145, 147, 149, 151, 152,
154, 155, 160, 161, 168, 173, 174, 176,
185, 186, 187, 188, 191, 194, 197, 198,
199, 201, 204, 205, 208, 213, 215, 216,
221, 230, 232, 241, 245, 249, 253, 263,
266, 269

Karl Eva 106
Kaszani Abolqasem, ajatollah 100, 112,
120
Keddie Nikki R. 36, 63, 65, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 219,
220, 252, 253
Keller Józef 181, 255
Kermani Mirza Reza 68, 69
Kępiński Antoni 222, 253
Kęskrawiec Marek 29, 221, 253
Kijarostami Abbas 206
Kinzer Stephen 176, 177, 178, 182, 253
Kipling Rudyard 171, 182, 253
Kisiel Marian 218, 256
Kissinger Henry 36, 147, 149
Klerże Georgij Iosifovič 76, 174, 254
Klyta Beata 28
Kłagisz Mateusz M. 28, 29, 65, 254
Knips Walter 140, 179, 254
Korzeniowski Bolesław J. 181, 249
Kowalska Barbara 221, 255
Kozicki Stefan 9
Kraskowska Ewa 30, 252
Krasnowolska Anna 29, 36, 63, 65, 173,
175, 186, 219, 221, 252, 253, 254, 267
Krebs Albin 178, 254
Krzemiński Adam 254
Krzewiński Jacek 180, 254
Kula Witold 32, 249, 251
Kunce Aleksandra 32, 254
Kurzman Charles 8, 29, 31, 63, 65, 176,
182, 199, 200, 218, 219, 254
Kwiatek Filip 32, 249

L

Landowski Zbigniew 180, 254
Lange Antoni 221, 250
Laskowski Otton 174, 251
Laszaji Farida 166
Laszaji Kurosz 166
Ledeen Michael A. 178, 186, 203, 218,
220, 254
Lemańczyk Szczepan 175, 254
Levin Jacek 29, 178, 251
Lewis Peter 31, 248
Lewis William H. 178, 203, 218, 220, 254
Liachow Władimir Platonowicz 75
Lingorska Błagovesta 262
Lisowska Elżbieta zob. Wnuk-Lisowska
Elżbieta
Lisowski Andrzej 63, 254
Lloyd-Jones Antonia 250
Loft-Ali-chan, ostatni władca Iranu
z dynastii Zand 125
Lubowski Andrzej 218, 220, 255
Lyons Gene 255

Ł

Łęcki Krzysztof 222, 255
Łopieńska Barbara 9

M

Machalski Franciszek 181, 255
Mackey Sandra 36, 63, 173, 176, 180, 181,
219, 220, 255
Madej Wojciech 222, 248
Mahmud, władca Ghazny 216

- Mahomet (pers. Mohammad ebn-e Abdollah, arab. Muhammad ibn Abdullah), pro-
rok 35, 57, 125, 155, 157, 192, 194, 208, 267
- Majd Hooman 7, 29, 131, 179, 255
- Mansur Hasan Ali 207
- Marenches Alexandre de 201
- Markow Mikołaj 118
- Marshall Eric 219, 254
- Matin Pejman 65, 175, 255
- Maxim Hiram 77
- Mazda Maideh 64, 255
- Maziar Behrooz 179, 255
- Melville Charles 63, 173, 249
- Mez Adam 64, 65, 180, 255
- Michnik Adam 29, 253
- Middleton Andrew 221, 255
- Mikusińska Aldona 173, 255
- Milanesi Enza 221, 255
- Milani Abbas 7, 8, 19, 20, 21, 63, 64, 65,
218, 220, 255, 256
- Milska Anna 221, 252
- Miłosz Czesław 159
- Miri Rozita 174
- Mirza Ali Asqar-chan 69
- Mitu Mihai de 262
- Mockler Anthony 21, 31, 256
- Modarres Hasan, ajatollah 84
- Moin Baqer 218, 256
- Moqaddam Naser 62, 117
- Morad Ali-chan 75, 77, 173
- Mosaddeq Mohammad 15, 33, 91, 102, 103,
104, 111, 112, 114, 117, 120, 121, 161, 169, 176,
178, 209, 232, 265
- Mroczkowska-Brand Katarzyna 245,
261
- Mroziewicz Krzysztof 252
- Mrówczyński Tadeusz 32, 251
- Musa Kazem, siódmy imam 54, 101,
185
- Musawi Ahmad (Hindi), sejjed 185, 186
- Musawi Mostafa, sejjed 186
- N**
- Nader-szah, władca Iranu z dynastii
Afszarydów 202
- Nahavandi Houchang 14, 30, 177, 178,
179, 182, 186, 218, 219, 220, 256
- Naipaul Vidiadhar Surajprasad 198,
207, 219, 220, 256
- Namidi Hamid 58
- Naseroddin-szah, władca Iranu z dyna-
stii Kadżarów 68, 69, 70, 75, 154
- Nasiri Ne'matollah 62, 115, 116, 117, 120
- Navab Aphrodite Désirée 173
- Nijazmand Reza 173, 256
- Nikazmerad Nicholas M. 219, 256
- Nikchah Parwiz 166
- Nixon Richard, prezydent Stanów Zjed-
noczonych 147, 149
- Nowacka Beata 29, 218, 256
- Nowacki Robert 263
- Nowak Natalia 31, 64, 174, 220, 247
- Nowakowska Agnieszka 218, 248
- Nowicka Ivonna 36, 63, 173, 219, 253
- Nowicki Wojciech 29, 218, 258
- Nycz Ryszard 32, 256

O

Ochab Maria 32, 251
Orzeszek Agata 261
Osmańczyk Edmund Jan 175, 251
Osmólska-Mętrak Anna 31, 179, 220, 251

P

Pache Magdalena 28
Pachniak Katarzyna 175, 176, 180, 250, 258
Padewski Jakub 257
Pahlawi Abdorreza, syn Rezy-szaha Pahlawiego 80
Pahlawi Ahmad Reza, syn Rezy-szaha Pahlawiego 80
Pahlawi Ali Reza, syn Mohammada Rezy Pahlawiego i Farah Diby 188
Pahlawi Ali Reza, syn Rezy-szaha Pahlawiego 80, 106
Pahlawi Aszrafo-I-Moluk, córka Rezy-szaha Pahlawiego, siostra bliźniaczka Mohammada Rezy Pahlawiego 80, 91, 95, 175
Pahlawi Farahnaz 188
Pahlawi Hamid Reza, syn Rezy-szaha Pahlawiego 80
Pahlawi Lejla, córka Mohammada Rezy Pahlawiego i Farah Diby 188
Pahlawi Mahmud Reza, syn Rezy-szaha Pahlawiego 80
Pahlawi Mohammad Reza 14, 18, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 49, 50, 59, 62, 80, 81, 82, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 105, 106, 111, 114, 120, 126, 127, 128, 130, 138, 139, 145,

147, 151, 157, 166, 172, 175, 176, 183, 184, 193, 194, 201, 202, 203, 206, 209, 257
Pahlawi Reza-szah (Reza-chan, Reza-maksim, Reza-mirpandż, Reza-szah Wielki) 26, 33, 49, 57, 70, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 103, 106, 108, 112, 114, 117, 128, 163, 173, 198
Pahlawi Reza (ur. 1960), syn Mohammada Rezy Pahlawiego i Farah Diby 188
Pahlawi Szahnaz, córka Mohammada Rezy Pahlawiego i Fouzije 91, 94, 112
Pahlawi Szams, córka Rezy-szaha Pahlawiego 80
Paidar Parvin 181, 257
Paivar Amir 221, 257
Pakenham Thomas 31, 248
Pakrawan Hasan 62, 63, 117
Panza Pierluigi 29, 178, 251
Parvin Nasserddin 63, 257
Patte Véronique 262
Pawluczuk Andrzej Włodzimierz 30, 257
Phillips Tomas B. 63, 257
Pieniążek Przemysław 28
Pietrzak Ryszard 30, 257
Planhol Xavier de 64, 257
Pollack Martin 261
Poniatowski Zygmunt 175, 255
Provazník Duszan 15, 30
Provazník Pavla 30
Prussak Maria 32, 249
Przybyłowska Maria 218, 249
Pur Rahnama Kaweh 64

Q

Qafari-Azarszahri Hosejn, ajatollah 161
Qolam Reza, syn Rezy-szaha Pahlawiego 80

R

Radziwiłowicz Jerzy 260
Radżawi Masud 210
Rafferty Terrence 257
Rafi' Dżalal 182, 257
Rağabi Behrang 263
Rákosi Mátyás 19
Ramzi-Ataji Abbas 118, 152
Raszidi-Motlaq Ahmad (pseud.) 172
Razmara Hosejn Ali 15, 232
Reagan Ronald, prezydent Stanów Zjednoczonych 14
Reczek Józef 175, 257
Redliński Edward 9
Reuter Paul J. 69
Reza-maksim zob. Pahlawi Reza-szah
Reza-mirpandż zob. Pahlawi Reza-szah
Reza, ósmy imam 51, 54, 78
Reza-szah Wielki zob. Pahlawi Reza-szah
Richard Yann 36, 63, 173, 219, 253
Risen James 177
Rockefeller David 149
Rolicki Janusz 9
Romána Gimes 261
Romanow Michaił, wielki książę Rosji 75
Roosevelt Franklin Delano, prezydent Stanów Zjednoczonych 87, 88, 111

Roosevelt Kermit (Kim) 111, 112, 120
Roosevelt Theodore, prezydent Stanów Zjednoczonych 111
Rosić Ljubica 262
Rosiek Stanisław 27
Ross Thomas B. 110, 177, 259
Rujgari Reza 133
Rusek-Kowalska Renata 65, 175, 253, 254
Rushdie Salman 18
Ruthven Malise 180, 258
Rzepka Marcin 28, 29, 65, 253

S

Sabri Nazli, królowa Egiptu 91
Sa'di, poeta irański 131
Sadowski Maciej 28
Sa'idi Mohammad Reza, ajatollah 161
Sajenczuk Elżbieta 30, 258
Sakine, córka Jusofa-chana 186
Sandżabi Karim 169
Saqafi Chadidże, żona Ruhollaha Musawiego Chomejniego 53
Sarfaraz Afszin 133
Sarszar Homa 120, 178, 258
Sartre Jean-Paul 190
Sawadkuhi zob. Abbas Ali-chan
Sawadkuhi Marjam, żona Rezy-szaha Pahlawiego 80
Schiff Stephen 30, 258
Schwerda Mira Xenia 173, 258
Selberg O.M. 261
Sevruguin Antoin 68, 173

Shamekhi Neeku 60
Siedlecka Joanna 9
Siemion Piotr 257
Składanek Bogdan 65, 175, 178, 258
Składankowa Maria 221, 258
Skoczylas Joanna 182, 259
Skuratowicz Maria 64, 174, 258
Skwarczyńska Stefania 25, 32, 258
Słowacki Juliusz 27
Smurzyński Marek 8, 44
Snopek Jerzy 30, 249
Sommer Łukasz 249
Sorman Guy 29, 190, 218, 219, 258
Sourdel Dominique 64, 65, 174, 176, 180, 181, 258
Sourdel Janine 64, 65, 174, 176, 180, 181, 258
Stalin Józef 87, 88, 126
Starosiejiskij Wsiewołod Dmitrijewicz 76
Stolarczyk Małgorzata 181, 258
Strączek Krystyna 29, 253
Sukumaran Narayanan 263
Surdykowska Sylwia 65, 258
Surdykowski Jerzy 30, 258
Sykes Percy 176, 178, 258
Sza'ban Bezmózgi zob. Dża'fari Sza'ban
Szamlu Ahmad 168
Szari'ati Ali 162, 190
Szari'at-Madari Mohammad Kazem, ajatollah 10, 11
Szarif-Emami Dżafar 192
Szczygieł Mariusz 249, 260
Szokurzade Ebrahim 179, 259
Szolginia Witold 65, 259

Ś

Śpiewak Paweł 222, 248

T

Tabatabaji Zija'oddin 76
Taherchani Reza 63, 64, 65, 177, 181, 182, 220, 259
Tahmasb I (1524–1576), władca Iranu z dynastii Safawidów 213
Taleqani Mahmud, ajatollah 161, 162, 197
Tamerlan, władca Iranu z dynastii Timurydów 132
Tartarotti Franz 135, 179, 259
Timur zob. Tamerlan
Tissot Francine 180, 259
Torańska Teresa 9
Turner Stansfield 184
Tylko Leszek 65

U

Ugniewska Joanna 31, 179, 220, 251

V

Vannuccini Vanna 182, 259
Verdiani Vera 262

W

Walaszek Adam 178, 259
Walton Calder 177, 259
Wańkowicz Melchior 75
Wążyk Adam 182, 251
Weiner Tim 177, 220, 259

Wierzchowska Elżbieta 263
Wilber Donald Newton 174, 259
Wild Dieter 140, 179, 254
Winchester Jim 180, 259
Windfuhr Gernot Ludwig 176, 250
Winter Rolf 135, 179, 259
Wise David 110, 177, 259
Wnuk-Lisowska Elżbieta 44, 63, 254
Wolny-Zmorzyński Kazimierz 259
Wright Denis 174, 259
Wysocka Aneta 219, 259

Z

Zahedi Fazlollah 104, 111, 112, 113, 114,
120, 121

Zakarja-je Razi (łac. Rhazes), filozof
muzułmański 197
Zand Karimi Wali Mohammad 46, 61
Zaratusztra (Zoroaster), prorok irań-
ski 158
Zasieczny Zbigniew 180, 259
Zaworska Helena 24, 32, 260
Ziątek Zygmunt 21, 28, 29, 31, 256, 260,
269
Zwierzyńska Joanna 28
Zygmunt III Waza, król Polski 213

Ż

Żukowski Dariusz 29, 175, 255
Żukowski Tomasz 31, 260

Beata Nowacka

Glosses on *Shah of Shahs* by Ryszard Kapuściński

Summary

The publication *Glosses on "Shah of Shahs"* by Ryszard Kapuściński attempts to read the literary reportage according to the principles of the art of interpreting a work of literature generalised by the research and literary-critical tradition (this includes a discussion of the genesis, genre structure and reception of the reportage). However, special emphasis has been placed on the author's attitude to sources and historical material concerning the history of Iran.

Shah of Shahs – written by Kapuściński at the turn of the 1970s and 1980s, when the reporter simultaneously worked for Warsaw's "Kultura" and the Polish Press Agency – is ostentatiously fragmentary, written in a style of raw texture, clearly split into two parts. This style is undoubtedly attuned to the literary tendencies of the epoch – at that time, texts were created which lacked stylistic unity and spatio-temporal coherence, were characterised by an unstable position of the narrator, characters and theme, and above all by a genological disorder in which a philosophical treatise and a fragment of a diary, an excerpt from a narrative and an encyclopaedic quotation or a philological commentary were juxtaposed with a footnote to the present day. Kapuściński's experiments with the literary sylvia are an opportunity to describe the diverse nature of the Islamic world, to create the story of a man who has at his disposal a particular intellectual and reading equipment, a unique sensitivity, and the experience of direct participa-

tion in 20th century history. The application of this writing strategy in *Shah of Shahs* will have significant artistic consequences for Kapuściński's further literary production: it is with the use of raw literary sylvia, poetic impressions, fished-out thoughts and travel images that he will henceforth report on the disintegration of empires, the mentality of the Other, and the flickering nature of the world.

The present publication refers to the formula which constitutes the compositional axis of the reportage itself, as it is a collection of fragments of Kapuściński's prose, glosses explaining them, as well as "documents of the genesis of the work" (de Biasi), which include numerous textual and visual sources (in *Glosses...* we quote fragments of texts from the popular magazines "Kayhan," "Etella'at," "Stern," "Der Spiegel," as well as quotations from works cited by Kapuściński *Iran: la révolution au nom de Dieu* and *The Invisible Government*). The collected materials of a visual nature are supplemented with information from Polish and English-language expert sources, thanks to which it was possible to attempt to verify Kapuściński's findings. The book contains many illustrations – both reproductions of photographs incidentally evoked by the reporter, and those commented on in detail by him in the chapter *Daguerreotypes*, as well as illustrative photographs documenting the history of contemporary Iran, portraits of the historical figures and images of places evoked, and other graphic materials illustrating the issues discussed (including scans from a comic book). In addition to an extensive factual sphere and numerous visuals, the publication contains elements of an editorial analysis of the text – above all, differences between the newspaper first edition of the reportage (in Warsaw's "Kultura") and book editions were registered.

A critical and literary analysis of *Shah of Shahs*, taking into account the historical circumstances in which the reportage was created, may prove to be an interesting book for non-professional readers, the starting point for further research into the genre and an argument in discussions about the credibility of reportage, especially today.

Keywords: Ryszard Kapuściński, literary reportage, history of Iran, Islamic revolution

Beata Nowacka

Glosse a *Shah-in-Shah* di Ryszard Kapuściński

Riassunto

Nella pubblicazione *Glosse a "Shah-in-Shah" di Ryszard Kapuściński* si è cercato di leggere il reportage letterario secondo i principi dell'arte di interpretare un'opera letteraria generalizzata dalla tradizione letteraria di ricerca e critica (tra cui la genesi, la struttura di genere e la ricezione di reportage). Tuttavia, la particolare enfasi è stata posta sull'atteggiamento dell'autore nei confronti delle fonti e del materiale storico relativo alla storia dell'Iran.

Shah-in-Shah – scritto da Kapuściński a cavallo tra gli anni Settanta e Ottanta, quando il giornalista ha collaborato contemporaneamente con la "Kultura" di Varsavia e l'agenzia di stampa polacca – è ostentatamente frammentario, scritto in uno stile ruvido, chiaramente diviso in due parti. Questo stile è indubbiamente in sintonia con le tendenze letterarie del tempo: si creano allora testi privi di unità stilistica, coerenza spazio-temporale, caratterizzati dalla posizione instabile del narratore, dei personaggi, del tema e, soprattutto, di un disordine genologico, in cui un trattato filosofico con un frammento di diario, un frammento di narrazione sono adiacenti tra loro, con una citazione enciclopedica o un commento filologico con una nota ai giorni nostri. Per Kapuściński, le sperimentazioni con un profilo letterario diventano occasione per descrivere la diversa natura del mondo islamico, per creare la storia di un uomo dotato di specifiche attrezzature intellettuali e di lettura, una sensibilità unica e un'esperienza di partecipazio-

ne diretta alla storia del Novecento. L'uso di questa strategia di scrittura nello *Shah-in-Shah* avrà significative conseguenze artistiche per l'ulteriore produzione letteraria di Kapuściński: è attraverso la silva letteraria grezza, le impressioni poetiche, i pensieri sminuzzati e le immagini di altri dai suoi viaggi che d'ora in poi racconterà il crollo degli imperi, la mentalità dell'Altro e la natura tremolante del mondo.

Questa pubblicazione fa riferimento alla formula che costituisce l'asse compositivo del reportage stesso, trattandosi di una raccolta di frammenti della prosa di Kapuściński, spiegandoli, nonché "documenti della genesi dell'opera" (de Biasi), che comprendono numerosi fonti testuali e visive (in *Glosse...* sono stati citati estratti di testi da riviste popolari come "Kayhan", "Etella'at", "Stern", "Der Spiegel", citazioni da opere citate da Kapuściński *Iran: la révolution au nom de Dieu* e *The Invisible Government*. Le visualizzazioni sono integrate con informazioni provenienti da fonti esperte polacche e di lingua inglese, grazie alle quali è stato possibile verificare le scoperte del giornalista Kapuściński. Il libro contiene molte illustrazioni – sia riproduzioni di fotografie citate incidentalmente dal giornalista, oltre a quelli da lui dettagliati nel capitolo *Dagherrotipi*, oltre a foto illustrative e documentali la storia dell'Iran contemporaneo, i ritratti dei personaggi storici ricordati e le immagini dei luoghi, oltre ad altri materiali grafici che illustrano i temi discussi (comprese le scansioni comiche). Oltre all'ampio ambito della factografia e ai numerosi visual, la pubblicazione contiene elementi di analisi editoriale del testo – in primo luogo, le differenze tra la prima edizione del reportage del giornale (nella "Kultura" di Varsavia) e le edizioni del libro.

Un'analisi critico-letteraria di *Shah-in-Shah*, tenendo conto delle circostanze storiche della creazione del reportage, può rivelarsi una lettura interessante per i lettori non professionisti, il materiale di partenza per ulteriori ricerche su questo genere e un argomento nelle discussioni sulla credibilità del reportage, soprattutto oggi.

Parole chiave: Ryszard Kapuściński, reportage letterario, storia dell'Iran, rivoluzione islamica

Spis ilustracji

1. Okładka perskiego tłumaczenia *Szachinszacha*, przygotowanego przez Behranga Radżabiego i wydanego przez Naszr-e Mahi w 1396 AP (2017/2018) 17
Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
2. Wizerunek szacha Mohammada Rezy Pahlawiego na banknocie o nominale 100 riali (data druku: 1350 AP (1971/1972); banknot wycofany w 1979 roku) 34
Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
3. Znaczkę pocztową uświetniającą rocznicę 2500-lecia irańskiej monarchii 35
Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
4. Wizerunek szacha na okładce komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazajfte* (ang. *The Regained Glory*) (1976) 38
Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
5. Strona tytułowa gazety „Ettela’at” z 16 stycznia 1979 roku. Na zdjęciu szach Mohammad Reza Pahlawi udający się na emigrację 40
Źródło: H. Assadi, *The Day the Shah Left: „Shah Raft!”*, payvand.com, 2.07.2013, <http://www.payvand.com/news/13/feb/1058.html> [dostęp: 20.10.2021].
6. Strona tytułowa gazety „Ettela’at” z 1 lutego 1979 roku. Na zdjęciu Chomejni powracający do Iranu 43
Źródło: H. Assadi, *The Day the Shah Left: „Shah Raft!”*, payvand.com, 2.07.2013, <http://www.payvand.com/news/13/feb/1058.html> [dostęp: 20.10.2021].

7. Okładka książki *Resale-je touziho-l-masaél* [Objaśnienie zagadnień religijnych] Chomejniego, wydanej przez oficynę Enteszarat-e Eslami (Kom) w 1360 AP (1981/1982) **48**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
8. Kafe Naderi przy ulicy Dżomhuri-je Eslami w Teheranie (2014) **49**
 Fot. Mateusz M. Kłagisz.
9. Wizerunek Chomejniego na banknocie o nominale 10 tysięcy riali (banknot w obiegu) **50**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
10. Chomejni w otoczeniu rodziny (zima 1979) **53**
 Źródło: https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86%DB%8C_%D9%88_%D9%86%D9%88%D9%87%E2%80%8C%D9%87%D8%A7.JPG. [dostęp: 20.10.2021].
 Domena publiczna ©.
11. Mostafa Chomejni (lata siedemdziesiąte XX wieku) **54**
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Seyyed-mostafa_khomeini.jpg. [dostęp: 20.10.2021].
 Domena publiczna ©.
12. Ahmad Chomejni (kadr) (zdjęcie wykonano w ostatnich miesiącach przed jego śmiercią 17 marca 1995 roku) **54**
 Źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Ahmad_Khomeini_-_1995_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Ahmad_Khomeini_-_1995_(cropped).jpg). [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
13. Pocztówka z Komu przedstawiająca grób Nieskalanej Fateme. Data stempla pocztowego: 1977 **55**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
14. Pocztówka przedstawiająca dwóch kolejnych przywódców (rahbarów) Islamskiej Republiki Iranu – dawnego i obecnego – Ruhollaha Chomejniego (siedzący) i Alego Chamene'iego. Zdjęcie jest fotomontażem **56**
 Źródło: Archiwum prywatne Konrada Chuchli.
15. Godło Iranu. Autor: Hamid Namidi **58**
 Źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emblem_of_Iran_\(red\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emblem_of_Iran_(red).svg). [dostęp: 20.10.2021].
 Domena publiczna ©.
16. Więzienie Qasr. **60**
 Fot. Neeku Shamekhi. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Qasr_Prison_5.jpg.
 CC BY-SA 4.0.

17. Informacja o Walim Mohammadzie Zandzie Karimim na stronie Abdorrahman Boroumand Center for Human Rights in Iran **61**
 Źródło: <https://www.iranrights.org/memorial/story/-3612/mohammad-vali-zand-karimi>. [dostęp: 20.10.2021]. Zgodę na publikację materiału ilustracyjnego wyraził Patrick Horton, Director of Operations Abdorrahman Boroumand Center For Human Rights in Iran.
18. Informacja o Hosejnie Farzinie na stronie Abdorrahman Boroumand Center for Human Rights in Iran **62**
 Źródło: <https://www.iranrights.org/memorial/story/-3621/hosein-farzin> [dostęp: 20.10.2021]. Zgodę na publikację materiału ilustracyjnego wyraził Patrick Horton, Director of Operations Abdorrahman Boroumand Center For Human Rights in Iran.
19. Mirza Reza Kermani (dagerotyp) **68**
 Źródło: <https://pl.pinterest.com/pin/618682067538281138/>
20. Reza-chan obsługujący karabin maszynowy (początek XX wieku) **72**
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D8%B1%D8%B6%D8%A7_%D8%AE%D8%A7%D9%86_%D9%BE%D8%B4%D8%AA_%D9%85%D8%B3%D9%84%D8%B3%D9%84.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©
21. Zdjęcie Rezy-chana instruującego, jak obsługiwać karabin maszynowy Maxim, zamieszczone w miesięczniku „Kawe”, numer 52–53 z lipca 1974 **72**
 Źródło: Iran Politics Club (<http://iranpoliticsclub.net/>) – <http://iranpoliticsclub.net/photos/reza-shah/pages/Reza%20Khan%20gun%2001.JPG.htm> [dostęp: 20.10.2021].
22. Perska Brygada Kozacka w Tabrizie, kwiecień 1909 roku **74**
 Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Perska_Dywizja_Kozacka#/media/Plik:Persian_Cossack_Brigade.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
23. Reza-szah ze swoimi dziećmi (lata dwudzieste XX wieku) **79**
 Źródło: Iran Politics Club (<http://iranpoliticsclub.net/>) – <https://iranpoliticsclub.net/photos/reza-shah/pages/Reza%20Khan%20&%20Children.JPG.htm> [dostęp: 20.10.2021].
24. Okładka książki *Be su-je tamaddon-e bozorg* [W stronę wielkiej cywilizacji] (1976) Mohammada Rezy Pahlawiego **81**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
25. Dedykacja w książce *Be su-je tamaddon-e bozorg* [W stronę wielkiej cywilizacji] Mohammada Rezy Pahlawiego **82**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.

26. Rewers banknotu o nominale 200 riali z 1965 roku, przedstawiający kolej transirańską . **85**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
27. Dworzec kolejowy w Teheranie w 2014 roku **86**
 Fot. Mateusz M. Kłagisz.
28. Józef Stalin, Franklin Delano Roosevelt i Winston Churchill podczas Konferencji w Teheranie (listopad 1943) **87**
 Źródło: University of North Texas Libraries, The Portal to Texas History, <https://texashistory.unt.edu>; crediting Heritage House Museum; <https://texashistory.unt.edu/ark:/67531/mctaph36534/> [dostęp: 24.09.2021].
29. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 6 **88**
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
30. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 6 **89**
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
31. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 6 **89**
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
32. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 6 **90**
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
33. Portret księcia Mohammada Rezy Pahlawiego (1930) **92**
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Prince_Mohammad_Reza_Pahlavi_in_1930.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
34. Mohammad Reza Pahlawi wchodzący do szkoły oficerskiej w Teheranie (1938) **93**
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Mohammad_Reza_Pahlavi#/media/File:Mohammad_Reza_Pahlavi_Entering_a_Military_School,_Tehran_1938.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
35. Mohammad Reza Pahlawi ze swoją pierwszą żoną królową Fouzije i ich córką Szahnaz przy ozdobnym basenie. Teheran, podczas drugiej wojny światowej **94**
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fawzia_Fuad_of_Egypt_with_Mohammad_Reza_Pahlavi_and_their_daughter,_Shahnaz_Pahlavi.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.

36. Faruk I (1920–1965), król Egiptu 95
 Źródło: Tour of Egypt, pobrano z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Faruk_I#/media/Plik:King_Farouk.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
37. Mohammad Reza Pahlawi z siostrą bliźniaczką Aszraf (lata czterdzieste XX wieku) 95
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Mohammad_Reza_Pahlavi#/media/File:Ashraf_et_shah.jpg [dostęp: 24.09.2021]. Domena publiczna ©.
38. Inauguracja rządów Mohammada Rezy jako szacha Iranu, 17 września 1941 roku 96
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Mohammad_Reza_Pahlavi#/media/File:Mrp1941.jpg [dostęp: 24.09.2021]. Domena publiczna ©.
39. Demonstracja poparcia dla szacha w 1954 roku 97
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Mohammad_Reza_Pahlavi#/media/File:Proshah1954.jpg [dostęp: 24.09.2021]. Domena publiczna ©.
40. Szach w szpitalu po próbie zamachu na jego życie (1949) 98
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Mohammad_Reza_Pahlavi#/media/File:Mohamad_Reza_Shah_Pahlavi_in_hospital_1949.jpeg.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
41. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 46 99
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
42. Młody ajatollah Chomejni (1938) 100
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Ruhollah_Khomeini#/media/File:Ayatollah_Khomeini_young.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
43. Plac przed parlamentem w Teheranie: premier Iranu Mohammad Mossadeq niesiony na ramionach wiwatujących tłumów po wygłoszeniu swoich poglądów na temat nacjonalizacji wydobycia ropy naftowej, 27 września 1951 roku (kadr fotografii) 102
 Źródło: <https://apnews.com/article/nationalization-donald-trump-ap-top-news-tehran-international-news-37d8e78da4c847ceb751865c309b1dfo/gallery/media:9a9a397920dc4809bc45ec8bd433e5fo> [dostęp: 24.09.2021].
44. Przybycie Mohammada Rezy i Soraji do Rzymu po ucieczce z Iranu (17 sierpnia 1953 roku) 105
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mohammad_Reza_Shah_et_Soraya_%C3%A0_Rome.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.

45. Obalenie pomnika szacha (luty 1979 roku) **107**
 Fot. Mehdi Mirza'i. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reza_Shah_Statue_1979_Revolution.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
46. Pozostałość pomnika Rezy-szaha. Pomnik zburzono podczas rewolucji 1979 roku **108**
 Fot. Darafsz-e Kawijani. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shah%027s_Legs_statue.JPG [dostęp: 20.10.2021]. CC BY-SA 3.0
47. Prezydent Stanów Zjednoczonych Theodore Roosevelt z wnukami – Richardem Derbym i Kermitem Rooseveltem juniorem (na kolanach) (1916) **111**
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Kermit_Roosevelt_Jr.#/media/File:Theodore_roosevelt_with_kim_roosevelt_1916.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
48. Fazlollah Zahedi, irański generał i polityk (przed 1970 rokiem) **113**
 Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Fazlollah_Zahedi#/media/Plik:Fazlollah_zahedi.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
49. Generał Ne'matollah Nasiri (31 grudnia 1978 roku) **115**
 Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Nematollah_Nassiri#/media/File:Nematollah_Nassiri.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
50. Generał Ne'matollah Nasiri – fotografia wykonana po aresztowaniu **116**
 Źródło: „Kultura” 1979, numer z 9 września 1979. Skan wykonał Mariusz Tomaszewski z Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej.
51. Zurchane w Jażdzie (2018) **119**
 Fot. Łukasz Szydłak.
52. Fotografia okładki wspomnień Bi-mocha, tj. Sza'bana Dża'fariego, z roku 1381 AP (2002/2003) **120**
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
53. Grobowiec Cyrusa II Wielkiego w Pasargadach **122**
 Fot. Truth Seeker. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tomb_of_Cyrus_the_Great_animated.gif#/media/File:CyrustheGreatTomb_22057.jpg [dostęp: 20.10.2021]. CC BY-SA 3.0
54. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 42 **123**
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.

55. Abbas I Wielki, drzeworyt *Dominicusa Custosa* z Antwerpii (około 1600 roku) 124
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shah_Abbas_I_engraving_by_Dominicus_Custos_-_Antwerp_artist_printer_and_engraver.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
56. Aqa Mohammad-chan 125
 Źródło: J. Malcolm, *History of Persia* (1815), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mohammad_Khan_Qajar.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
57. Znaczek upamiętniający Białą Rewolucję 127
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
58. Golsorkhi wygłaszający jedno ze swoich słynnych przemówień przed sądem wojskowym, który wkrótce miał skazać dziennikarza na śmierć 131
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Khosrow_Golesorkhi.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
59. Fragment wywiadu Franza Tartarottiego i Rolfa Wintera z szachem 134
 Źródło: F. Tartarotti, R. Winter, *Das ganze Land kämpft. Stern interview mit dem Schah von Persien*. „Stern” 1978, Nr. 36 (31.09.1978), s. 105. Skan wykonano w wypożyczalni międzybibliotecznej Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej.
60. Szach ogłaszający podwyżkę ceny ropy naftowej 135
 Źródło: The New York Times Archive – <https://www.nytimes.com/1973/12/24/archives/oil-price-doubled-by-big-producers-on-persian-gulf-6-states-that.html> [dostęp: 20.10.2021].
61. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 46 136–137
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
62. Skan strony tygodnika „Der Spiegel” z fragmentem rozmowy, którą z szachem przeprowadziło trzech dziennikarzy: W. Knips, J.K. Engel oraz D. Wild, zatytułowanej „Ich werde Ihnen Aspirin verkaufen” 140–141
 Źródło: „Der Spiegel” 1974, Nr. 1–2, s. 24–31. Skan wykonano w wypożyczalni międzybibliotecznej Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej.
63. Główna brama Uniwersytetu Teherańskiego przy ulicy Enqelab (2014) 143
 Fot. Mateusz M. Kłagisz.
64. Fotokopia fragmentu strony numeru 36. tygodnika „Kultura” z 1979 roku 144
 Źródło: „Kultura” 1979, nr 36, s. 10. Skan wykonał Mariusz Tomaszewski z Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej.

65. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 41 146
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
66. Fragment komiksu Dina Attanasia *Azemat-e bazjafte* (ang. *The Regained Glory*) (1976), strona 46 148
 Źródło: <https://archive.org/details/azemate-bazyafte> [dostęp: 11.11.2021]. Domena publiczna ©.
67. Reklama linii lotniczych zamieszczona w miesięczniku „Kawe” (numer z 22 stycznia 1969 roku) 151
 Źródło „Kawe” 1969, [nr] 22. Zbiory Biblioteki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zbiór Orientalistyczny. Skan wykonał Mateusz M. Kłagisz.
68. Reklama Pejkan Kar, model 1350, tj. z 1971 roku 153
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peyman_1971_2.JPG [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
69. Mural przy ulicy Enqelab w Teheranie (2014) 156
 Fot. Mateusz M. Kłagisz.
70. Mahmud Taleqani (fotografia z 2 stycznia 1979 roku) 162
 Źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Mahmud_Taleghani#/media/Plik:Mahmoud_Taleghani_\(1\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Mahmud_Taleghani#/media/Plik:Mahmoud_Taleghani_(1).jpg) [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
71. Kopia strony gazety „Ettela’at” z 12 esfanda 1353 AP, tj. 3 marca 1975 roku 164
 Źródło: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=%D8%AD%D8%B2%D8%A8_%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D8%AE%DB%8C%D8%B2_%D9%85%D9%84%DB%8C_%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86 [dostęp: 20.10.2021].
72. Okładka irańskiego paszportu w czasie panowania dynastii Pahlawich 165
 Źródło: https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%AF%D8%B0%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87_%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C#/media/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Gozarname10.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
73. Szapur Bachtjar 169
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shapour_Bakhtiar_portrait_2.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.
74. Darjusz Foruhar (przed 1979 rokiem) 170
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dariush_Forouhar_photo.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna ©.

75. Dżamszid Amuzeżar (26 stycznia 1977 roku) 171
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jamshid_Amouzejar_Speech.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna .
76. Mężczyzna trzymający portret Chomejniego. Fotografia na trzeciej stronie magazynu kulturalno-literackiego „Angah” 195
 Fot. Bahman Dżalali. Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
77. Rysunek na okładce magazynu kulturalno-literackiego „Angah” (autor rysunku nieznanego) 196
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
78. Sadeq Chalchali w irańskim filmie z 1979 roku *Qazije-je szekl-e awwal, szekl-e dowwom* (ang. *First Case, Second Case*) (reż. Abbas Kijarostami) 206
 Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Sadegh_Chalchali#/media/Plik:Khalkhali.jpg. [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna .
79. Amir Abbas Howejda i Mohammad Reza Pahlawi (lata siedemdziesiąte XX wieku) 206
 Źródło: https://thereaderwiki.com/en/Amir-Abbas_Hoveyda [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna .
80. Bani-Sadr i Beheszti (1980 rok) 209
 Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Banisadr_beheshti.jpg [dostęp: 20.10.2021]. Domena publiczna .
81. Mural gloryfikujący męczenników (pers. *shahid*) wojny iracko-irańskiej (1980–1988), umieszczony na fasadzie Kina Bahman przy placu Rewolucji (pers. *Mejdan-e Enqelab*) w Teheranie (2014) 210
 Fot. Mateusz M. Kłagisz.
82. Pocztówka z Isfahanu przedstawiająca dzieci tkające dywan. Data stempla pocztowego: 1976 212
 Źródło: Archiwum prywatne Mateusza M. Kłagisza.
83. Ulica Ferdousiego w Teheranie (1962 rok) 214
 Źródło: <http://shahrefarang.com/wp-content/uploads/2012/04/Ferdowsi-Ave-10.jpg> [dostęp: 20.10.2021].

Ilustracje w *Aneksie*

- Notatki Ryszarda Kapuścińskiego z pracy nad reportażem dotyczące rewolucji islamskiej 223-230
Źródło: Archiwum Ryszarda Kapuścińskiego.
- Strona numeru 30. tygodnika „Kultura” z 29 lipca 1979 roku z pierwszym odcinkiem *Szachinszacha* 231
Źródło: „Kultura” 1979, nr 30, s. 1. Skan wykonał Mariusz Tomaszewski z Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej.
- Strona numeru 33. tygodnika „Kultura” z 19 sierpnia 1979 roku z trzecim odcinkiem cyklu *Katharsis* opatrzonym fotografią generała Razmary, zwanego Rzeźnikiem 232
Źródło: „Kultura” 1979, nr 33, s. 10. Skan wykonał Mariusz Tomaszewski z Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej.
- Przykładowe korespondencje z Iranu autorstwa Ryszarda Kapuścińskiego zamieszczone w „Tygodniowym Biuletynie Specjalnym PAP” 233-241
Źródło: Archiwum Ryszarda Kapuścińskiego.
- List Ryszarda Kapuścińskiego do tłumaczy książki na język angielski – Katarzyny Mroczkowskiej-Brand i Williama R. Branda 242-245
Źródło: Archiwum Katarzyny Mroczkowskiej-Brand.

Spis treści

Wprowadzenie	7
Korespondent Polskiej Agencji Prasowej	9
Depesze	10
„Kultura”	13
Recepcja	15
Glosy	24
Przypisy do <i>Wprowadzenia</i>	29
Mohammad Reza Pahlawi	33
Przypisy do rozdziału <i>Mohammad Reza Pahlawi</i>	36

Szachinszach

Karty, twarze, pola kwiatów	39
Przypisy do rozdziału <i>Karty, twarze, pola kwiatów</i>	63
Dagerotypy	67
Fotografia (1)	67
Fotografia (2)	73

Fotografia (3)	78
Fotografia (4)	84
Z notatek (1)	91
Fotografia (5)	101
Fotografia (6)	104
Fotografia (7)	106
Gazeta (1)	109
Książka (1)	110
Książka (2)	117
Z notatek (3)	121
Z notatek (4)	126
Z notatek (5)	128
Fotografia (8)	129
Z notatek (6)	130
Fotografia (9)	131
Fotografia (10)	135
Fotografia (11)	144
Fotografia (12)	150
Fotografia (13)	152
Z notatek (7)	154
Z notatek (8)	162
Przypisy do rozdziału <i>Dagerotypy</i>	173
Martwy płomień	183
Przypisy do rozdziału <i>Martwy płomień</i>	218
Aneks	223
Bibliografia	247
Wydania <i>Szachinszacha</i> (w układzie chronologicznym)	260
Przypisy do <i>Bibliografii</i>	263
Nota iranisty (<i>Mateusz M. Kłagisz</i>)	265
Przypisy do <i>Noty iranisty</i>	267

Nota edytorska	269
Indeks nazw osobowych	271
Summary	283
Riassunto	285
Spis ilustracji	287
Ilustracje w <i>Aneksie</i>	296

Redakcja i projekt okładki: Magdalena Pache

Projekt graficzny: Maciej Sadowski

Korekta: Joanna Zwierzyńska

Opróbką graficzną, adaptacją projektu graficznego, layout, DTP i łamanie: Beata Klyta

Redaktor inicjujący: Przemysław Pieniążek

Opracowanie nut na stronie 133: Magdalena Wiącek

Wydawca dołożył wszelkich starań, by skontaktować się z właścicielami praw autorskich dzieł użytych w publikacji. Autorzy i właściciele autorskich praw majątkowych, do których mimo wysiłków nie udało się dotrzeć, proszeni są o kontakt.

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2022: Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysjamy otwartej nauce. Od 1.01.2023 publikacja dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-8644-4769>

<https://doi.org/10.31261/PN.4102>

Nowacka, Beata
Głosy do Szachinszacha Ryszarda Kapuścińskiego /
Beata Nowacka; konsultacja iranistyczna Mateusz
M. Kłagisz. Wydanie I. - Katowice: Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, 2021

ISBN 978-83-226-4162-0
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4163-7
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 19,0. Arkuszy wydawniczych: 18,0. Złożono krojem pisma Maecenas (Michał Jarociński). Publikację wydrukowano na papierze Munken Pure 120 g, vol. 1.13. PN 4102. Cena 64,90 zł (w tym VAT).

Beata Nowacka – pracuje w Instytucie Literaturoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach na stanowisku profesora uczelni. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół literatury polskiej XX i XXI wieku ze szczególnym uwzględnieniem twórczości niefikcjonalnej. Autorka edycji *Cesarza Ryszarda Kapuścińskiego* w serii Biblioteka Narodowa (Wydawnictwo Ossolineum). Wraz z Zygmuntem Ziątkiem napisała dwie książki: *Ryszard Kapuściński. Biografia pisarza* (publikacja została przełożona na języki hiszpański, włoski i francuski, w 2022 ukaże się przekład angielski) oraz *Literatura non-fiction. Czytanie Kapuścińskiego po Domosławskim*. Obecnie kontynuuje studia nad dziełami wielkich indywidualności polskiego reportażu, przygotowując monografię twórczości Melchiora Wańkowicza. W 2017 roku zredagowała kolekcję jego utworów na potrzeby szkolnej dydaktyki (*Ziele na kraterze. Tędy i owędy*). Członkini International Association for Literary Journalism Studies, stypendystka rządu włoskiego i Programu Fulbrighta.

Handwritten text in Polish, including words like "Kiermasz", "Revolucja", "Cynk", "Lut", "Wzrost", "Kiermasz", "Revolucja", "Cynk", "Lut", "Wzrost", "Kiermasz", "Revolucja", "Cynk", "Lut", "Wzrost".

Cena 64,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4163-7

9 788322 641637

Więcej o książce

